

As a Representative of Turkish Classical Poetry in 20th Century Sofuzâde's Views on Poetry and Being Poet in His Poetical Ghazals

Dilek Yılmaz^{1,*}

¹ Turkish Islamic Literature

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 25/07/2024

Accepted: 05/12/2024

Plagiarism: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright: This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License (CC BY NC)

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

ABSTRACT

As a writer and poet Sofuzâde Mehmet Tevfik Efendi (from Kastamonu) reveals his literary understanding and considerations about poetry and being poet in his numerous couplets which are in his published "divan" *Hulviyyât* and his other notebooks written by himself. This article has been written to set forth the characteristics of poetry, the qualities of poets and the basis of religious-sufistic expressions in Sofuzâde's poems (in ghazal form) on poetry. These poems haven't been discussed in a separate academic study before. The aim of choosing this is to try to see the manifestations of intellectual and literary continuity or berakage in Sofuzâde's poems as a representative of religious-sufistic and "hikemî" style of the classical poetry in the 20th century. Some of his mentioned poems are filled with "redif"s (repeated voices/words after the rhyme) that directly evoke poetry, such as "şիրimin, şairin, sözüm ve sühan" or words that aim to declare and prove poetship like "öğrensin". Even though some of them are adorned with different words they always revolve around the poems in terms of meaning and concepts. Sofuzâde's depictions of the poet can be found in couplets where he generally describes the "real poet" and mentions on those who pretend to be poets with their characteristics. Additionally, Sofuzâde occasionally praises his own poetry and poems, in this way offers detailed answers to the question "who is poet". He emphasizes how words and verse should be, poetry is an indicator of not only emotions but also consciousness. According to him poetry is the verbal expression of thought, the sign of intelligence and the consequence of consciousness. Sofuzâde doesn't talk about consciousness blocked by five emotions. He accentuates the relation of consciousness with soul and heart, refers "irfan" based on intuitive discourse. The initial source of him is Holy Qur'an. The goal of the poet who was inspired from Sûrat al-Fātiha is to pronounce the truth. In this context he associates his poems with the sharp swords of the people of jihad. His poems, he wrote with the help of God Almighty and the inspiration that came to his heart (sünuhât), sometimes obscure the spirit of meaning in the world of thought; sometimes become historical documents as voices of the oppressed hearts. With a sufi view, Sofuzâde accepts "love" as the most important feature for poet, in connection with the narration "küntü kenzen". Because the person who knows the true love will understand the meaning of life which is actually the appearance of different states of "happiness and love". Love increases knowledge, intuition, wisdom and conduct someone to "marifet", understanding the truth of beings/divine secrets. For this reason, he criticizes the poets who have no share in love and their poems which were just said with the magic of rhyme, couldn't reach verification due to imitation, couldn't go from words to the essence. His likening of existence to poetry and love to the "mazmun" of this poem come out as a striking element of how his thoughts on poetry are shaped on the Sufi axis.

Keywords: Turkish Islamic Literature, Sofuzâde Mehmet Tevfik, Turkish Classical Poetry, Ghazal, Poetics.

Klasik Türk Şiirinin 20.Yüzyıldaki Temsilcilerinden Sofuzâde'nin Poetik Gazellerinde Şiire ve Şairliğe Dair Görüşleri

Süreç

Geliş: 25/07/2024

Kabul: 05/12/2024

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Telif hakkı: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) kapsamında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Öz

Kastamonulu şair ve yazar Sofuzâde Mehmet Tevfik Efendi'nin (1874-1960) edebî anlayışını, şiire ve şairliğe dair görüşlerini farklı yönleri ile ortaya koyan çok sayıda beyit, basılmış eseri *Hulviyyat*'ta ve el yazısıyla kayıtlı diğer defterlerindeki şiirlerinde mevcuttur. Bu makale, Sofuzâde'nin defterlerinde yer alan manzum poetika niteliğindeki gazellerinde şiirin özelliklerini, şairin vasıflarını ve dini-tasavvufi söylemin temellerini ortaya koyabilme gerekçesi ile kaleme alınmıştır. Bahsi geçen poetik şiirler müstakil bir biçimde, daha evvel akademik bir çalışmaya konu olmamıştır. 20. yüzyılda klasik şiir geleneği içinde, özellikle dinî-tasavvufî ve hikemî tarzın bir temsilcisi olarak Sofuzâde'de varolan fikrî ve edebî devamlılığın ya da kırılmanın tezahürlerinin görülebilmeye yönelik gaye konunun seçilmesindeki kuvvetli saiklerdendir. Onun bahsi geçen şiirlerinden bazıları "şirimin, şairin, sözümler ve sühan" gibi doğrudan şiiri çağrıştıran ya da "öğrensin" gibi şairliği ilan ve ispata yönelik kelimelerle müreddeftir. Bazıları ise farklı rediflerle bezenmiş olsa da mana ve kavramlar itibarıyla hep şiirin etrafında dolanır. Sofuzâde'nin şair ile ilgili tanımlamalarına kimi zaman "gerçek şair"i genel anlamda tasvir ettiği kimi zaman da şair geçinenler/müteşairler ve bunların özelliklerine değindiği beyitlerde rastlanır. Yer yer kendi şiirini ve şairliğini de öven Sofuzâde, böylelikle şair kimdir sorusuna ayrıntılı cevaplar sunar. Sözümler ve nazımın nasıl olması gerektiğine, şiirin sadece duygunun değil aynı zamanda şuurun da bir göstergesi olduğuna vurgu yapar. Ona göre şiir, endişenin (düşüncenin) lafza dökülmüş halidir, zekânın nişanıdır ve şuurun neticesidir. Sofuzâde sadece beş duyu ile sınırlanmış bir şuardan bahsetmez. Şuurun ruh ve kalple irtibatına vurgu yapar ayrıca sezgiye dayalı irfanî söyleme atıfta bulunur. Onun şiirlerinin başlıca kaynağı Kur'an-ı Kerim'dir. Fatihâ suresinden feyiz aldığı dile getiren şairin gayesi hakikati duyurmaktır. Bu bağlamda şiirlerini cihat ehlinin keskin kılıcına benzetir. Cenâb-ı Hakk'ın yardımı ve kalbine doğan sünuhat ile yazdığı şiirler, bazen düşünce dünyasında anlamın ruhu olur bazen mazlumların sesini duyurmak için tarihi birer vesika halini alır. Sûfî çehrelî bir şair olarak Sofuzâde, "küntü kenzen" rivayeti ile irtibatlı bir biçimde "aşkı" şairlik için en önemli unsur olarak kabul eder çünkü aşk-ı hakikîyi bilen kişi hayatın manasını anlayacaktır. Hayat aslında "hüsn ve aşk"ın farklı hallerinin görünümüdür. Aşk bilgisi, sezgiyi, irfanı ve marifeti artırır. Bu nedenle aşktan nasibi olmayan şairlerin taklitten tahkîke ulaşamamış, lafızdan öze inememiş, kafiye'nin büyüğü ile söylenmiş şiirlerini eleştirir. Varoluşu şiire, aşkı da bu şiirin mazmununa benzetmesi onun şiirle ilgili düşüncelerinin tasavvufî ekseninde nasıl şekillendiğine dair dikkat çekici bir unsur olarak belirginleşir.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam Edebiyatı, Sofuzâde Mehmet Tevfik, Klasik Türk Şiiri, Gazel, Poetika.

d.mlh.yilmaz@gmail.com

0000-0002-1677-7274

Citation / Atıf: Yılmaz, Dilek. "Klasik Şiirin 20.Yüzyıldaki Temsilcilerinden Sofuzâde'nin Poetik Gazellerinde Şiire ve Şairliğe Dair Görüşleri". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 28/2 (Aralık 2024), 978-1002. <https://doi.org/10.18505/cuid.1522578>

Giriş

Poetika'nın (poietikos), Yunanca yaratmak, yapmak, üretmek anlamlarına gelen "poiéin" fiilinden türetilen bir sıfat olduğu¹ ve ilk kez Aristoteles (M.Ö. 344) tarafından kullanıldığı kabul edilmektedir. *Poetika* Aristoteles'in, şiir sanatının ne anlama geldiğini, türlerini, uzunluğunu, bölümlerini belirttiği; şiirin başarılı bir şiir olabilmesi için ele alınan konunun (mythos) nasıl işlenmesi gerektiğini, yani şiirin yapısını, işlevini, sorunlarını ve çözümlerini ortaya koyduğu hemen herkesçe bilinen eserinin adıdır.² Farâbî (ö. 950), İbn Sînâ (ö. 1037) ve İbn Rüşd (ö. 1198) gibi İslam filozofları, Aristoteles'in mantık külliyatının (*Organon*) içinde yer alan *Poetika*'sı üzerine, "eserinde ortaya koyduğu şeyi iyi anlamaya götürecektir görüşler ileri sürmek ve fikirler zikretmek"³ gibi gayelerle tercüme, şerh, cevâmi' ve telhîs niteliğinde pek çok eser kaleme almış böylelikle *Poetika*'nın İslam sanat telakkîsinin inşasına katkı sağlamasına zemin hazırlamışlardır.⁴

Poetika, bir terim olarak, şiir dışında roman, tiyatro gibi edebî türlerin, belirli bir dönemin, akımın, topluluğun veya yazarın edebiyat anlayışının, sanata dair görüşlerinin sorgulanmasını da kapsayacak biçimde genişleme gösterir.⁵ Böylelikle Batı'da, "estetik" kavramına yakın bir anlamda sadece şiir için değil bütün güzel sanatlar hakkında güzelliğin felsefesini ifade etmek için kullanılır hale gelmiştir.⁶

Farklı bağlamlarla zenginleşerek birden fazla manayı ihtiva eder nitelik kazanan poetika kavramı 19. ve 20. yüzyıldan itibaren şiire dair her konuyu ele alan bir alan olarak belirginleşmiştir. Sanatın hemen her meselesinden bahseden poetikalarla birlikte şiirin temel sorunlarını irdeleyen poetikalar, seçilmiş bir şair ya da dönemle ilgili olarak bu meseleleri genel ölçekte ele alıp bir örneğe bağlı kalmadan tetkik eden araştırmacılar tarafından bir "bilgi türü"⁷ olarak kabul edilmektedir. Öte yandan şiir ve şair hakkında bilgiler aktaran, ideal şairin portresine ışık tutan poetikalar bizzat şairler tarafından kimi zaman mensur kimi zaman manzum biçimde kaleme alınmışlardır.

Bu bağlamda, Türk edebiyatında poetik nitelikli eserlerin daha ziyâde Tanzimat'tan sonra kaleme alınmış olduğu kabul edilir. Abdülhak Hamit (1852-1937), Mehmed Celal (1867-1912) ve Recaizâde Mahmut Ekrem'in (1847-1914) bu dönemde poetik şiir yazımına öncülük ettikleri;⁸ Ziya Paşa'nın (1829-1880) *Harâbât* "Mukaddime"sinin manzum poetika niteliği gösteren ilk örnek olduğu;⁹ Abdülhak Hamit'in *Makber* "Mukaddimesi"nin de bu meyanda değerlendirilmesi

¹ Necdet Sumer vd., "Poetika Klasik Çağ", *Şiir ve Şiir Kuramı Üstüne Söylemler* (İstanbul: Düzlem Yayınları, 1996), 14.

² Aristoteles, *Poetika*, çev. İsmail Tunalı (İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1987), 11.

³ Mehmet Bayrakdar, "Fârâbî'nin 'Şiir Sanatının Kanunları' Adlı Risalesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36/1 (1997), 47.

⁴ Ayşe Taşkent, *İbn Sînâ ve Fârâbî'nin Poetikaları: Aristoteles'in Poetika'sının İslam Dünyasındaki Yansımaları* (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2019), 14.

⁵ Alâaddin Karaca, *İkinci Yeni Poetikası* (İstanbul: Hece Yayınları, 2019), 13-40.

⁶ Orhan Okay, *Poetika Dersleri* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019), 15.

⁷ Hakan Sazyek, "Poetika Kavramı ve Yeni Türk Edebiyatında Manzum Poetik Ön Sözler", *Türk Dili*, 577 (2000), 10.

⁸ Bu dönemde poetik şiirler kaleme alan şairler için bkz: Selçuk Çıkla, *Türk Edebiyatında Manzum Poetikalar* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2015), 43.

⁹ Çıkla, *Türk Edebiyatında Manzum Poetikalar*, 49.

gerektiği¹⁰ belirtilir. Cumhuriyet döneminde, kendisinden önce başka şairler tarafından kullanılmış olsa da poetikanın bir terim haline gelmesine büyük katkısı olan ve poetika denilince zihinde belli özelliklerin çağrışımını kolaylaştıran yapıt Necip Fazıl'ın (1904-1983) mensur *Poetika*'sıdır.¹¹

Tanzimat'tan sonraki Türk edebiyatında şairlerin “poetika” oluşturmak için gayret sarf ettikleri halde klasik şiirimizin böyle bir poetika kaygısından yoksun olduğunu söylemek Batı tarzı bir poetika arayışımızın ve bir eser altında, derli toplu biçimde aradığımızı bulamayışımızın bir tezahürü olarak görülmüştür.¹² Klasik şiirimizde, şiirin yazımına, biçimine, dili kullanım şekline, lafız ve mana arasındaki inceliklere tekabül eden sanatlarına velhâsıl kurallarına dair sistemli bilgiler belâgat kitaplarında ele alınmıştır. Öte yandan şiir ve şairlik üzerine yapılan yorumları ihtiva eden metinler de mevcuttur. “Eleştirel poetika” metinleri¹³ olarak tanımlanabilecek bu tarz metinler tek bir başlık altında yer almazlar. Tezkireciler, eserlerinin önsözlerinde ve şairlere ait bilgileri paylaştıkları hususi bölümlerde¹⁴ şairler ise divanların dibacelerinde¹⁵ ve şiirlerinde poetik eleştirilere yer vermişlerdir.

Makalemize konu olan poetik gazellerin şairi Sofuzâde Mehmet Tevfik Efendi, Osmanlı medreselerinin son devrinde yetişmiş bir âlim ve ticarî faaliyetlere yön veren güçlü bir iş insanıdır. Diğer vazifelerinin yanında, ilk gençlik yıllarından hayatının son demlerine dek şiir yazmayı sürdüren Sofuzâde'nin şiire büyük önem atfettiği, onu her yönüyle tahlil ettiği; şiirin fonetik yapısından şuurla ilişkisine, aşkın, ilhamın, kabiliyetin şairliğe katkısından mananın ehemmiyetine kadar pek çok meselede şiir üzerine tedebbür ettiği görülmektedir. Bu durum, sadece şiirlerinde yer alan münferid beyitlerde değil, şiiri ve şairliği anlattığı divanı *Hulviyyât*'ın mensur dîbâcesinde ve manzum şekilde kaleme aldığı poetik gazellerinde somutlaşır.

Abdulkerim Abdulkadiroğlu tarafından kaleme alınan farklı başlıklardaki makaleler Sofuzâde'nin yakın zamanda edebiyat camiası tarafından hatırlanmasına zemin teşkil etmiştir. Sofuzâde'nin şiir anlayışına dair muhtelif bilgilere *Sofuzâde Mehmet Tevfik Efendi'nin Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Dinî Edebiyatla İlgili Şiirleri*¹⁶ adlı çalışmamızda değinilmiş; konu müstakil olarak “Sofuzâde Mehmet Tevfik Efendi'nin *Hulviyyât* Adlı Divanının Dîbâcesinde Şiire Dair Görüşleri” başlıklı makalemizde divanı *Hulviyyât*'ın ön sözü özelinde, mensur poetika bağlamında

¹⁰ Çıkla, *Türk Edebiyatında Manzum Poetikalar*, 52-54.

¹¹ Okay, *Poetika Dersleri*, 133.

¹² Namık Açıkgöz, “Klasik Türk Poetikası”, *Bizim Külliye*, 65 (2015), 46.

¹³ Açıkgöz, “Klasik Türk Poetikası”, 46.

¹⁴ Tezkireciler, eserlerinin mukaddimelerinde ağırlıklı olarak şiirin meşruiyetine dair açıklamalarda bulunmuş olsalar da sözün, şiirin ve şairliğin kıymetine ilişkin görüşlerini de dile getirmişlerdir. Şairlere ayırdıkları bölümlerde onların eğitimlerine, yetişme tarzlarına ve hayatlarının diğer ayrıntılarına dair kişisel bilgileri paylaştıktan sonra sanatları hakkında (devirlerinin sanat eleştirmenleri olarak) yorumlarda bulunmuşlardır. Örnek olarak şu tezkirelere bakılabilir: Latîfi, *Tezkiretü'ş-şu'arâ ve tabsıratü'n-nuzamâ*, haz. Rıdvan Canım (PDF: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2018); Âşık Çelebi, *Meşâ'irü'ş-şu'arâ*, haz. Filiz Kılıç (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018).

¹⁵ Kırk adet Türkçe divanın dibâcesi, Tahir Üzgör tarafından *Türkçe Dîvân Dibâceleri adıyla bir araya* getirilerek incelenmiştir. Bk. Tahir Üzgör, *Türkçe Dîvân Dibâceleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.

¹⁶ Dilek Yılmaz, *Sofuzâde Mehmet Tevfik Efendi Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Dinî Edebiyatla İlgili Şiirleri* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2022).

incelenmiştir.¹⁷ Şerife Ağarı'nın *Hulviyyât*'ı günümüz alfabesine transkribe ederek aktardığı eserinde, "Poetika" başlığı altında *Hulviyyât*'ta yer alan şiirlerden poetik unsurları içerenleri örneklendirdiği ve genel manada ilgili çalışmalarımızda serdedilen görüşlere katıldığı görülmektedir.¹⁸

Bu makale, Mehmet Tevfik Efendi'nin 1895-1943 yılları arasında gazel formunda kaleme aldığı on yedi şiiri ile sınırlandırılmıştır.¹⁹ Poetik unsurların yoğun olarak yer aldığı bahsi geçen gazeller, kaleme aldığı diğer manzumeler içinde şiire ve şairliğe dair mündemiç olan açıklayıcı beyitlerle, mübalağalı da olsa ideal şairin vasıflarını kendi üzerinden anlattığı fahriye beyitlerinden istifade ile makale hacminin el verdiği ölçüde, manzum poetika bağlamında ele alınmıştır. Şunu belirtmek gerekir ki bu çalışma, Mehmet Tevfik Efendi'nin poetikasını her yönüyle ortaya koymayı hedeflemez. Öte yandan, iyi şairlerin vasıfları, müteşairlerin nitelikleri ile beraber Sofuzâde'nin söze ve beyâna atfettiği önem, şiiri tanımlama biçimi, şiirin şuur ve aşkla irtibatı ile şiirin semantik bağlamını ontolojik bir ekseninde konumlandırışı üzerine muhtelif bilgileri ihtiva eder. Böylelikle 20. yüzyılda yaşamış, divan sahibi, sûfî çehreli bir şair olarak Mehmet Tevfik Efendi'nin, ister dini ister ladinî olsun şiiri tasavvufî bir varoluş telakkisi ile nasıl buluşturduğu ortaya konulmaya çalışılarak daha önce yaptığımız çalışmalarla birlikte Sofuzâde'nin poetik düşüncelerine bütüncül bir tarzda yaklaşabilmek amaçlanmıştır. Yukarıda bahsedildiği üzere Sofuzâde'nin mensur poetikası niteliğindeki dîbâcesi bir başka çalışmamıza konu olduğundan burada tekrara düşmemek adına ayrıntılarından bahsedilmemiş fakat dibacede mensur biçimde izah edilen poetik düşüncelere bu gazellerde manzum biçimde değinilmiş olması nedeniyle gerekli göndermelerle fikrî birliğe temas edilmiştir. Bahsi geçen şiirlere, daha evvel yayınlanmamış olmaları hasebiyle makale metninin sonunda yer verilmiştir.

1. Şiir ve Şuur

Şiir, hislerle irtibatlı bir kavram olarak görülse de Arapça شعر / ş-'a-r kökünden mastar olup hissetmenin yanında bilmek, sezmek, bilincinde olmak, algılamak ve farkında olmak gibi anlamlara da gelmektedir. Şiir söyleyen kimse bilgi ve anlayışındaki keskinlik nedeniyle şair olarak adlandırılmıştır.²⁰ İdrak, anlayış, hissetme gibi anlamlara gelen şuur da şiir ile aynı kökten türemiştir.²¹

¹⁷ Dilek Yılmaz, "Sofuzâde Mehmet Tevfik Efendi'nin *Hulviyyât* Adlı Divanının Dîbâcesinde Şiire Dair Görüşleri", *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/2(2022), 227-238.

¹⁸ Sofuzâde Mehmet Tevfik Efendi, *Hulviyyât*, haz. Şerife Ağarı (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2024), 90-94.

¹⁹ Bu şiirler, Sofuzâde'nin eski alfabemiz ve kendi el yazısı ile kaleme aldığı şiir defterlerinde kayıtlıdır. Sofî zade Tevfik, *Eş'âr-ı Tevfik* (Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar, 06 Mil Yz-A 9962).

²⁰ İbn-i Manzur, *Lisânü'l-Arab* (İran: Edebi'l Havza, 1405), 4/410; Ahterî Mustafa Muslihuddin el-Karahisârî, *Ahterî-yi Kebir* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017), 513; Mütercim Âsım, *el-Okyanûsu'l-bâsit fi tercemeti'l-Kâmûsu'l-Muhît-Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, haz. Mustafa Koç - Eyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 2/2057-2058; Mehmet Yalar, "Arap Edebiyatında Şiir Kavramı Problemi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/1 (2002), 103.

²¹ İbn-i Manzur, *Lisânü'l-Arab*, 4/409.

Tevfik Efendi'ye göre şiirin vücuda gelebilmesi için şuur gereklidir. Bu çalışmaya alıntıladığımız XV. şiirde özellikle şiirin akıl, fikir, zekâ ve şuur ile ilişkisini farklı yönleri ile ortaya koyan Sofuzâde'ye göre şiir dili, zekânın konuşma biçimidir (XV/5).²² Şiir, bir anlamda zekânın göstergesidir ve şuurdan beslenir (XV/1), kuvvetini şuurdan alır (XV/4). Şuur ise hazırda var olanın toplanmasına yarayan bir unsurdur. Öğrenilen, duyulan, hissedilen ve sezilen her şey şuur sayesinde birleşir. Latif manalarla yüklü bir şiir ancak şuur sayesinde açığa çıkabilir.

Sofuzâde şiirlerinde şuurun iki yönüne temas eder. Biri beş duyu ile algılanan dış dünyadır ki akılla ilgilidir; diğeri ise ruh ve kalple alakalı, tecellilere açık farklı bir idrak düzeyidir. Bu nedenle şuurun yanında o, "akıl" ve "endişe"yi de şiirle irtibatlı olarak zikreder. Akıl her ne kadar önemli ve gerekli olsa da şuurun mahkûmudur (XV/6). Aklın bazı durumlarda, mesela irfan meclislerinde, yersiz ve anlamsız bulunduğunu söyleyen Sofuzâde'nin, salt akılla hareket eden, beş duyuya dayanan bilgileri kullanan bir şuurun, bu meclislerde kişiyi "divane"ye döndüreceğine vurgu yaptığını görürüz (XIII/6). Çünkü irfan, sezgiye dayalı bir anlayış ve biliştir. Burada Sofuzâde'nin eleştirdiği nokta "akıl" değil, hatalı yöntem tercihidir. Bu bağlamda o şuur, aklın fevkinde görür. Ona göre şuur, akli kullanır fakat sadece onunla hareket etmez. Endişeyi ise bugün sıklıkla kullandığımız "korku, kaygı, tasa" manalarında değil daha ziyade "düşünce"²³ anlamında kullanır. Akıl ve şuur ile ilişkisi, hayatın her alanındaki rolü, mülk ve melekûtun sırlarını çözebilecek gücü ile endişeyi şiir söyleyebilmenin gereklerinden görür.²⁴ Hatta şiirin, endişenin şekillenmiş, suret bulmuş hali olduğunu söyler.²⁵

Mehmet Tevfik Efendi'nin şiir için gerekli gördüğü şuur, beş duyu ve aklın getirdiği bilinci reddetmeden (şiirin, lisanın akli zorlayan, yoran bir uğraşısı olduğunu kabul ederek) envâr-ı İslam ile münevver, insanı iyiliğe sevk edip kötülükten uzaklaştıracak bir fazilet, kemâl, vecd ve hal terkiibinden oluşur. Bu konuyu *Hulviyyât*'ın dibâcesinde ele alan Mehmet Tevfik Efendi, şiiri oluşturan ana unsur olarak gördüğü mazmuna kaynaklık eden iki farklı sebep üzerinde durur. Bunlardan ilki beş duyudan beslenen maddî hisler; diğeri ise "şuûnât-ı mâneviye"dir. "Şuûnât-ı maneviye"nin ise Rabbanî ilimler ve *Kur'ânî idrakten* zuhûr edeceğini açıkça dile getirmektedir.²⁶ Şiir ancak böyle bir şuurun neticesidir.

Sofuzâde'nin gözlükle ilgili örneği de bu bağlamda oldukça dikkat çekicidir. Gözlüğün görme ile ilgili fonksiyonuna atıfta bulunarak şöyle demektedir: "Gözlük körün gözünde örter èamÀyı ammÀ / Rü'yet müyesser olmaz biñ kerre baúsa nýra" (XV/2). Burada âmâ kişilerin kullandıkları gözlüğün sadece gözlerde zahiren var olan bir takım göz kusurlarını örtebileceğini fakat "rü'yet"e gerçek manada "görme" yetisine kavuşturmayacağını; gözlükle çok kere bakılsa bile görmenin gerçekleşemeyeceğini anlatır. O zaman şiir, tıpkı bir gözlük gibidir, görme kusurları olanlar için kısmî faydalı; fakat görme yetisine hiç sahip olmayanlar için yararsızdır. Az da olsa bu kabiliyete sahip olanlar için bakmayı, odaklanmayı, görülmek isteneni netleştirebilir. Sofuzâde'nin, böyle bir fonksiyonun şuurla gerçekleştiğini söylediği düşünülebilir.

²² Parantez içinde gösterilen ilk sayı şiire, ikincisi beyit numarasına işaret etmektedir. Makale hacminin sınırlandırılmış olması nedeniyle çalışmanın sonunda yer alan gazellere metin içinde yapılan atıflar genel itibariyle şiir ve beyit numaraları verilmek suretiyle gerçekleştirilmiştir. Öte yandan şairin farklı kaynaklardaki görüş ve düşüncelerine yapılan atıflarda beyitler doğrudan alıntılanmıştır.

²³ Mehmet Kanar, *Farsça Türkçe Büyük Sözlük* (İstanbul: Birim Yayıncılık, 1998), 75.

²⁴ Sofî zade Tevfik, *Eş'âr-ı Tevfik* (Yazmalar, 06 Mil Yz-A 9962), 8/163.

²⁵ Sofî zade Tevfik, *Eş'âr-ı Tevfik* (Yazmalar, 06 Mil Yz-A 9962), 8/167.

²⁶ Sûfizâde Mehmet Tevfik, *Hulviyyât* (Kastamonu: Kastamonu Vilâyet Matbaası, 1329), 3.

2. Şiir, İlim ve İlham

Klasik şairlerimizden pek çoğunun ilme önem verdiği ve ilimsiz şiir olmayacağına vurgu yaptığı bilinmektedir. Bu bağlamda hemen ilk akla gelen Türkçe divanının dibâcesinde ilimsiz şiiri esassız (kaidersiz) duvara benzeten Fuzûlî'dir (ö.1556). Fuzûlî, dibâcesinde hayatı boyunca ilim tahsiline önem vermiş olduğunu, ilimsiz şiiri ruhsuz bedene benzettiğini ve bundan nefret ettiğini dile getirmiştir.²⁷ Ayrıca Farsça divanın dibâcesinde mana ile söz arasındaki bağlantıyı can ile ten birlikteliği ile ilişkilendirmiştir ki bu da şiirin sadece lafızdan ibaret olmadığını, şiirde mananın ancak ilimle belireceğinin bir göstergesidir.²⁸ Yine Farsça divanındaki şiirlerinde, öğrenilen ve sahip olunan (mal, mülk, soy, sanat/zanaat, sultanlara intisap gibi) şeylerin gelip geçiciliğine temas ederek ilmin daimi olduğuna, bu nedenle ilim öğrenilmesinin gerekliliğine, yüceliğin ve şerefin ilimde olduğuna değinmiştir.²⁹ Bâkî (ö.1600) de ilim, irfan ve faziletle donanmış şairin gerçek manada eser verebileceği kanaatindedir. Hatta kendi şiiri bu vasıflara sahip olduğundan irfan ehlinin onun şiirlerine gönül vermesi gerektiğini söyler.³⁰ Sünbülzâde Vehbî (ö.1809) *Lutfiyye*'sinde şiirin her ne kadar ilham ve yetenekle alakalı gibi görünse de ilim öğrenilerek ve çalışılarak ilerlenmesi gereken bir yol olduğuna dikkatleri çeker. Oğluna nasihatleri ihtiva eden bu eserde Sünbülzâde'nin ilimler tasnifi faydalı olanlar ve olmayanlar şeklinde ikiye ayrılır. Mesela ilm-i nücûm, reml, simya gibi ilimlerin öğrenilmesini önermezken edebiyat, tarih, ilm-i tasavvuf, siyer ve diğer dini ilimlerin öğrenilmesini tavsiye etmiş bunların yanında şiire ayrı bir hususiyet atfetmiştir. Bahsi geçen faydalı ilimlerle birlikte şiir ile ilgili ilimlerin de öğrenilmesini öğütlemiştir.³¹ Bu bağlamda şairlerimiz tarafından ilim, müfid olup olmadığına bakılmaksızın her alanda elde edilen ve sonuçta yığına dönüşen malumat/enformasyon değildir. Bunun aksine ilim, kişiye kendi hakikatini ve dolayısıyla varlığın hakikatini bildiren bir rehber niteliğindedir.

Kadim şiir geleneğinin takipçilerinden Sofuzâde'nin ilim hakkında görüşleri bahsi geçen üstatlarla aynı minval üzeredir. Mehmet Tevfik Efendi "Eş' ârdır hayât-ı 'ilmiñ lisân-ı feyzi" (XV/3) diyerek şiiri, ilim hayatının feyizli lisanı olarak tasvir eder. Bununla beraber şiir de sermayesiz söylenemez. Bu sermaye ise şiirin bir anlamda mizacını oluşturan marifet, ilim ve hikmettir (XII/1). Sofuzâde'nin ilimle, vezin, kafiye, nazım şekilleri, ses ve ahenk unsurları gibi şiirin biçim özelliklerini; ayrıca şiirde anlamın önemine vurgu yaparak kullanılan kelimelerin, hayallerin belâgat ve fesâhate uygunluğunu, şiirsel ifade gücünü kastetmiş olduğu düşünülebilir. Marifet ile şiirin tekniğine dair bilginin yanında bunları yerinde kullanma becerisi olarak şairlik hünerinden bahsettiği de kabul edilebilir. Böylelikle genel manada şiirin hem teorik hem de pratik yanına temas etmiş olmaktadır.

Bununla beraber Sofuzâde'nin ilme yaklaşımını somutlaştırmak ve "ilim" dediği zaman maddî-manevî, zahirî ve batınî derinliği ile nasıl bir kavramdan bahsettiğini ortaya koyabilmek adına

²⁷ Fuzûlî, *Fuzûlî Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin)*, haz. Abdülhakim Kılınc (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021), 176.

²⁸ Fuzûlî, *Fuzûlî'nin Farsça Dîvânı (Tercümesi)*, ter. Ali Nihat Tarlan (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1950), 1.

²⁹ Fuzûlî, *Fuzûlî'nin Farsça Dîvânı (Tercümesi)*, 192-193, 227.

³⁰ Fahri Kaplan, *Bâkî'nin Poetikası* (İstanbul: DBY Yayınları, 2023), 76, 146, 168, 212.

³¹ Sünbülzâde Vehbî, *Lutfiyye*, sad. Süreyya Ali Beyzâdeoğlu (İstanbul: Bedir Yayınları, 1994), 40-59.

birkaç örnek vermek yerinde olacaktır. Mesela *El-Medâris* dergisinde 1913'te yayımlanan yazılarından birinde Sofuzâde, ilmi pek çok yönü ile ele alır ve ardından Abdullah Cevdet'in, "Allah'ı ne yolla etsem inkâr / İkrâra çıkar netice-i kâr" şeklindeki manzum ifadesini dinî-ilmî yönden eleştirir. "Avrupa fakültesinde yetişmiş bir Türkün, baktığı her yerde Allah'ı görme ile ilgili tasavvurundaki yanlışlığı, bu ifadedeki fesâdı, erbâb-ı fazl görür fakat herkes anlayamaz"³² diyerek bir yandan Abdullah Cevdet'i tenkit eden Mehmet Tefvik Efendi diğer yandan İslamî, irfanî bilginin farkını vurgular. İlimden kastının sadece müspet ilimler olmadığını açıkça ortaya koyar. Abdullah Cevdet'in inkâr etmek isterken tasdik etmek zorunda kalmış hissini uyandıran ifadelerine nazaran Tefvik Efendi'nin, "Hudâ âyine kılmış 'âlemi âşâr göstermiş / Vücûd-ı Kibriyâ'sın şücreti eṭvâr göstermiş" matlalı tevhidinde olduğu gibi pek çok dinî-tasavvufî şiirinde, "Nereye dönerseniz Allah'ın zâtı oradadır"³³ ayetinin hakikatini beliş bir biçimde ifade ettiği görülür.

Bu bağlamda, bir başka örneğe Ziya Paşa'nın *Külliyât*'ının derkenar notlarında rastlarız. Tefvik Efendi'nin, Ziya Paşa'nın şiirlerini okurken eserin üzerine aldığı notlarda, şiirleri teknik yönden tamamladığı, vezin hatalarını düzelttiği hatta söylenmek istenene uygun biçimde yeniden inşa ettiği görülür. Bununla beraber düşüncenin dinî-ilmî çizgide, olması gerektiği biçimde şiirsel ifadeye aktarılamadığı noktaları da tenkit eder. Terkîb-i bendin, "Sen'sin eden idlâl nice ehl-i tarîki" mısrası ile başlayan kısımda yer alan ifadelerin Cenâb-ı Allah'a isyana kapı araladığına oysa kulun itiraza hakkı olmadığına, emre itâat ve istikamette devam etmesi gerektiğine işaret eder. Bu tarz sözlerin bâtıllı Hakk'a isnat anlamı taşıdığını ve küfre götürdüğünü belirtir.³⁴ Yine Ziya Paşa'nın iman ve küfrün tefrik olunamayacağını çağrıştıran, Müslüman ve mecûsînün nazar-ı Hak'ta bir olduğunu söylediği şiirine itiraz eder. İman ve küfrün kesin olarak ayrıldığını; Hak nazarında Müslüman ve mecûsînün de asla bir olmayacağını belirttikten sonra sadece ahkâm ve adalette ayrılmadıklarına değinir.³⁵

Sofuzâde'nin ilim ile ilgili mülâhazalarına dair yukarıda verdiğimiz misallerle beraber marifet, ilim ve hikmetle donanmış şiirin akla fer verip aydınlattığından bahsetmesi (XII/1), sadece akılla ilerleyen zâhirî ilimlerden ziyâde bâtınî ilimlerin şiirdeki önemine yaptığı bir vurgu olarak görülebilir. Fazilet kaynaklı sözün değerli olduğunu (X/2,5); şiirin vücudunun kemâlin (XIV/III) ve irfânın bir göstergesi olduğunu (III/1); söz kapılarının ancak vahiy ve ilham ile açılacağını (X/1); mazmunun, marifetten beslenip şekillendiğini (XIV/4) söylemesi bu nedenledir. Bu noktada, marifetin bir yol olduğunu, bilgi edinme sürecinin eşyanın isimlerinden Cenâb-ı Hakk'ın zâtına mahsus noktaya, âlem-i lâhûta varıncaya kadar devam ettiğini bize hatırlatan odur.³⁶ Şiirlerinde sırların olduğunu, bu sırlarla ilgilenenlerin hayrete düşeceklerini (II/6), sözlerinin zaman zaman akla uygun gibi gözükmediğini, bunun da sebebinin gapten aldığı ilhamlarla göklere ait kelâmı dile getirişi olduğunu (IV/5) belirterek şiirlerinin olayları vaktinden evvel kaydeden gaybî işaretler/eserler niteliğinde bulunduğunu söyler (IV/10).

³² Sûfîzâde Mehmet Tefvik, "Mugâlatada Taharrî-i Hakikat", *El-Medâris*, 17(1913), 260-265.

³³ *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, haz. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), el-Bakara 2/115.

³⁴ Abdülkerim Abdulkadiroğlu, *Kültürümüzden Esintiler* (Ankara: Anıl Matbaa ve Ciltevi, 1997), 346.

³⁵ Abdulkadiroğlu, *Kültürümüzden Esintiler*, 347-348.

³⁶ Sofî zade Tefvik, *Eş'âr-ı Tefvik* (Yazmalar, 06 Mil Yz-A 9962), 8/16.

Tevfik Efendi doğru, sağlam fikir ile iyiyi kötüden temyiz edebilme gücüne sahip, insanı sadece hayra yönlendiren, görünenin ardındakini bildiren nihâi aklı (nühayı) şairin yücelmesi için gerekli iki kanat mesabesinde görür. Bu işin zahirine bakan cihettir. Batında ise ilhamlar ve Cenâb-ı Hakk'ın yardımı şairi bu yolda destekleyen unsurlardır (I/6).

Sofuzâde'nin başlıca ilham kaynağı vahiydir. Belâgat ilminin bir nüshası gibi gördüğü şiirlerini “seb'u'l-mesânî”³⁷ olan Fatiha suresinden aldığı feyz ile kaleme aldığını söylemektedir (IV/11). Eşsiz 'ilmiyle Kur'ân-ı Kerîm'in ilm-i belâgatın doğup gelişmesine yol açan başlıca etken³⁸, olması gibi Sofuzâde'in de belâgat ve fesâhat dolu şiiri Fatiha-yı şerifeden feyz almıştır. Fatiha, Kur'an'ın ilk suresi, özü, esası, mücmel bir halidir. Kur'an-ı Kerim'de yer alan Allah ile âlem ve Allah ile insanlar arasındaki rububiyet ilişkisinin tam anlamıyla tasvirini haiz bir numunesidir. Kur'an'ın asli maksatları, hükümleri ve muhteviyatı hep “Fatiha”da cem olmuştur. Gayesi de insanları ilâhi nimetlere ulaştırmak ve doğru yolu göstermektir.³⁹ Dolayısıyla Sofuzâde “seb'u'l-mesânî”den feyz aldığını söylerken Kur'an'ın'ı me haz edinerek şiirlerini ilahi hakikatleri duyurmak için kaleme aldığını ifade etmektedir.

Tasavvufî yönü güçlü bir şair olan Mehmet Tevfik Efendi, bir mısrasında “Gel oğu insân iseñ ‘ilm-i ledünniden sebağ”⁴⁰ şeklinde açıkça zikrettiği ilm-i ledünnîyi kişinin gerçek manada insan olabilmesi için elzem sayar. Her ne kadar “gel oku” demişse de burada bahsettiği ilim, kitabî öğretilerden bağımsızdır. İnsanın okumaları ya da şahsi gayreti sonucu elde edemeyeceği, mantıkî çıkarımlara dayanmayan fakat faziletle yol almış insana ilâhî bir ihsan olarak bahşedilmiş bir vehbî ilimdir.⁴¹

3. Şiir ve Hakikat

“Hakikat” sözcüğü ile şairin kaleminden dökülen her bir kelâmın şiirin dışında/dış dünyada nesnel bir karşılığı olan realiteden ya da şairin kurguladığı hayali anlamlandırma süreci olarak şiirin öznel gerçekliğinden bahsedildiği düşünülebilir. Sofuzâde'nin ilim, irfan, fazilet, hikmet ve marifet üzerindeki ısrarlı vurgusunun sebebini bahsi geçen kavramların her birini hakikate ulaştıran basamaklar olarak görmesinde aramak gerekir. Bu nedenle onun şiirlerinde hakikat daha ziyade Hakk'ın tecellilerini görme ve ilahî sırlara aşına olma bağlamında kullanılmıştır (I/3, VI/4).

Sofuzâde'ye göre ancak ilim öğrenmek ve hikmetten behre-dâr olmakla insan, âlem-i suretten geçerek irfân ehli olabilir⁴²; irfana erilince de tıpkı baharda yağmurla çiçeklenen bağlar, bahçeler

³⁷ Hicr suresi 87. ayette geçen “seb'an mine'l-mesânî/ikişerden yedi, tekrarlanan yedi” ifadesinden kastın Fatihâ Suresinin yedi ayeti olduğu kabul edilmektedir. el-Hicr 15/87; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İnceleme-Tenkitli Metin), haz. Asım Cüneyd Köksal-Murat Kaya (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021), 3/826; Mehmet Yılmaz, *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük)* (İstanbul: Kesit Yayınları, 2013), 602.

³⁸ M.A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat Biçim-Ölçü-Kafiye* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019), 23.

³⁹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/123.

⁴⁰ Sofî zade Tevfik, *Eş'âr-ı Tevfik* (Yazmalar, 06 Mil Yz-A 9962), 5/72.

⁴¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabcacı Yayıncılık, 2012), 185; İsmail Karagöz vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010), 395-396.

⁴² Sofî zade Tevfik, *Eş'âr-ı Tevfik* (Yazmalar, 06 Mil Yz-A 9962), 10/132.

gibi pek çok rengîn eser verilebilir.⁴³ O, tasdik ettiği, bildiği/bulduğu hakikati dile getirenlerdendir. Şiirinin, “hiçbir şekilde nitelenemeyen mutlak hakîkatten, bezm-i hüviyetten⁴⁴ geldiğini (I/3); hem kevnî hem de kitabî âyât-ı Hakk’ı gösteren, kalbine doğan tecelliler (I/4) olduğunu dile getirir. Bu bağlamda şiiri, okuyucuyu hakikate ulaştıran bir vasıta olarak gördüğü söylenebilir. Mazmunların marifetten şekillendiğini ve böylelikle şiiri, dil-teşne-i zülâle ilettiğini söylerken (XIV/4) bu meseleyi izah eder gibidir. İçilmesi güzel, tatlı, latif ve saf bir su olan zülâl burada hakikatin sembolüdür. İrfanla bezeli şiir, gönlü arzu ile dolu/hakikate susamış bireyi, kişisel gayretle kazanımı belki de aylar hatta yıllar sürebilecek bir hazineye götürür (XIV/5). Bu nedenle Sofuzâde her zaman muhatabı olan okuyucuyu şiirsel ifadenin ardındaki hakikati görebilmeye çağırır.

3.1. Hakikat ve Koku

İster hayvansal (misk ve amber gibi) ister bitkisel olsun (gül, sümbül, mür, ud ve yasemin gibi) güzel kokuların eski çağlardan beri, farklı medeniyetler ve dinler içinde yeri tartışılmazdır. İslam’ın temizliğe ve güzel koku sürünmeye önem vermesi bizzat Hz. Peygamber’in bu konuda teşviki, kokuyu doğrudan hayatın ve ibadetlerin tamamlayıcı bir unsuru haline getirmiştir. Tasavvuf geleneğinde kokunun maddi özelliklerinin yanında manevî bir boyut kazandığı görülmektedir. Tekke ve dergâhlarda belirli gün ve gecelerde zikir, sema ve diğer törenler esnasında buhur yakılması âdettendir. Böylesi meclislerde dervişânı hakikate ulaştıran bir vasıta niteliğindedir koku. Çünkü koku, “bir şeyin aslı olmamakla birlikte asıldan da ayrı değildir”. Koku tek başına tanımlanabilir de değildir; ilintili olduğu nesneyle zikredilir; “sıfattan müsteardır”.⁴⁵ Mesela gül kokusu yine gülle açıklanabilir; gülün kokusu duyulmuşsa gül de mevcut demektir.

Mehmet Tevfik Efendi’nin şiir ile hakikat arasında kurduğu ilişkiyi “koku” örneği üzerinden okumak uygun olacaktır. Şair bu çalışmaya alınan XVII. şiirinde gönülden zuhûr eden nağmeleri yani şiirini, ruha safabaşeden kırmızı gül kokusuna benzetir (XVII/3). Sofuzâde, ayrıca gönlündeki ateşin tıpkı ehl-i hakikatin bulunduğu meclislerde yanan micmer/buhurdan gibi olduğunu, her yöne amber kokusu yaydığını söyler (XVII/4). Kastamonu’nun köklü tasavvufî çevresi içinde yetişen ve defaatle Kadirî, Halvetî, Bayramî, Nakşî, Mevlvî gibi pek çok farklı tarikatın müridânı ve meşâyihî ile birlikte çeşitli meclislerde bulunan Sofuzâde, buhur yakma âdetini son derece şairane bir üslupla şiirine taşımaktadır. Bu geleneği şiirine taşıyarak koku ile hakikat arasındaki ilişkiye benzer bir halin kendi sözü/şiiri ile hakikat arasında da var olduğuna dikkat çekmek istemektedir.

Sofuzâde, kokunun dimağı en kısa sürede ve en etkili biçimde uyardığını çok iyi bildiğinden bahsi geçen şiirin (XVII) ikinci beytinde, kendisi ve ney arasında benzerlik kurar. Ayrılık acısı ile bağı dağlanmış ney gibi onun da sırrı, feryadında gizlidir.⁴⁶ Şiirin bu kısmında yer alan yanma, ney, kırmızı gül ve micmerle ilgili çok katmanlı dinî, tasavvufî ve edebî göndermeler düşünüldüğünde bunca yanmanın (aşk ile) maksadı/sonucu, dumanı/kokuyu izhar etmek olduğu görülecektir. Böylelikle

⁴³ Sofî zade Tevfik, *Eş’âr-ı Tevfik* (Yazmalar, 06 Mil Yz-A 9962), 10 /135.

⁴⁴ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 177.

⁴⁵ Kerim Kara, *Karabaş-ı Veli Hayatı, Fikirleri, Risaleleri* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 700.

⁴⁶ Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevî-i Şerîf*, çev. Süleyman Nahifî, sad. Amil Çelebioğlu (İstanbul: Timaş Yayınları, 2007), 43.

koku/söz, zaman ve mekân algısında genişlemeye vesile olarak tıpkı Yûsuf'un (a.s.) gömleğinin kokusunu kilometrelerce uzaktan duyan ve onunla şifa bulan Hz. Yakup'ta icra ettiği gibi bir fonksiyon icra edecek⁴⁷, gönüllere şifa olacak/safa verecek, insanın duygusal ve bilişsel aktivitesini arttıracak ve ona unuttuğunu hatırlatacaktır. Bu noktada, Hz. Peygamber'in kendisine kokunun sevdirdiğini bildirdiği hadis-i şerifte⁴⁸ "kadın" ile "namaz" arasında zikrettiği kokunun, fizikten metafiziğe uzanan bir ara konumda durduğu hatırlanabilir. Şunu da hatırlamak gerekir ki aslında her söz nefestir, hava yoluyla muhatabına ulaşır ve rayihanın aynıdır.⁴⁹ Güzel kokunun sadece nefse değil aynı zamanda ruha da vasil olabilmesi⁵⁰ gibi Sofuzâde'nin sözü/şiri de sadece nefislere değil ruhlara da hitap etmektedir. Öte yandan bilim, insanın koku ile tanışıklığını anne karnındaki bebeğe 11.-15. haftalık fetüse kadar geriye götürebilmişken⁵¹ sûfi gelenek günde ortalama 20.000 nefes alan insana her nefeste aslını duyurma, kendini buldurma ve "nefahtü"yü⁵² hatırlatma gayesindedir. İşte Mehmet Tevfik Efendi, şiri ile hakikat arasındaki ilişkiyi bu bağlama yerleştirmiştir.

4. Şair Kimdir?

Tevfik Efendi, kimin şair sayılabileceğini dair görüşlerini *Hulviyyât*'ın dibâcesinde etraflıca izah eder. Bu çalışmaya konu olan gazeller genel manada onun divanının ön sözünde mensur bir biçimde dile getirdiği düşüncelerinin adeta manzum halleri gibidir. Bu noktada, tek bir şirde ifade edilmiş olması bakımından onuncu şir, (X) divanının dibâcesinde ele alınan şair kimliğine dair tanımlamaları diğer şirlerden daha yoğun bir biçimde barındırmaktadır. Sofuzâde'nin her şeyin sözle başlayıp yine sözle biteceğini söylemesi, âdemoğlunun kelimeler yeteneği ile yaratılmış olması (X/5) ama bununla beraber kelimeler yeteneğine sahip her kişinin aslında "söz sahibi" olmadığını belirtmesi (X/8) divanının ön sözü paralelindeki tanımlamalara örnektir. Ayrıca dibâcede "hüsn-i beyân ve selâset" in ihsân-ı ilâhî olduğunun vurgulanması onuncu şirde kelimeler yeteneğine sahip insanlar içinde şairlerin "leb-i mizâb-ı sühan" yani "söz oluşunun dudağı" (X/6), "söz cevheri"ne sahip seçilmiş kişiler olduklarının belirtilmesi bu çerçevede değerlendirilebilecek misallerdendir. Yine bu şir, benzer bir biçimde, şairliğin yaratılıştan gelen yeteneklerle ilgili olmakla beraber güzide eserlerin, akıl ve irfana dayandıklarını, marifet ve hikmete bağlı olduklarını ifade eder (X/7). Sofuzâde'nin bu nitelikte şir söyleyen şairlerin, tıpkı sinir hücrelerinin bilgiyi transferine, duyuları nakletmesine benzer bir görev yerine getirerek her varlığın kalbine nüfuz edebilecek özelliğe sahip olduklarını vurgulaması (X/11) aynı düşünce yapısının farklı ifade biçimlerinde tezahürüdür.⁵³

⁴⁷ Yûsuf 12/93-96.

⁴⁸ Ahmed Avni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz. Mustafa Tahralı vd. (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), 2/1489-1569.

⁴⁹ Ahmed Avni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 2/1541.

⁵⁰ İsmail Demirel, *Ömer Fuâdî'nin Türkçe Tasavvuf Risaleleri*, "Risale-i Müsellest" (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 122-123.

⁵¹ Dr. Banu Çiftçi Kadın Hastalıkları ve Doğum Uzmanı (drbanuciftci), "Bebeğin Tat Alma ve Koku Duyusu" (Erişim 28 Nisan 2023).

⁵² el-Hicr 15/29.

⁵³ Yılmaz, "Sofuzâde Mehmet Tevfik Efendi'nin *Hulviyyât* Adlı Divanının Dibâcesinde Şiire Dair Görüşleri", 227-238; Sûfîzâde, *Hulviyyât*, 2-6.

Mehmet Tevfik Efendi'nin sözü/şiiri, gelecek karanlığının düşmanı; biçarelerin ah u efgâni; zulüm ve baskıdan şikâyet eden derde batmış milletin lisanı; geçen günlerin felaketlerini tekrar eden kadim tarih ruhunun tercümanıdır. Halin zor ve sıkıntılı, geleceğin karanlık, gönüllerin harap olduğu bir hengâmda hayretin, yeisin ve gamın beyanıdır. Akla uymaz, devrin meclislerine muvafık olmayan, gaybî ilhamla söylenmiş bu kelam; hakikatin lafzı, düşünce dünyasında anlamın ruhudur. Onun şiiri, irfan ülkesini yıkık zannedenler için yüksek bir yapı; savaşta galip gelen ilahî askerler gibi cihat ashabının keskin bir kılıcı; feza ahkâmını ihtiva eden, emr-i takdiri hatırlatan bir nişan; vakıaları vaktinden evvel deftere kaydeden, “seb’u-l-mesânî”den feyizle kaleme alınmış, belâgat ilminin bir nüshasıdır (VI, X).

Sofuzâde kendini imanı bütün, ahdi bütün, merd-i kavi bir şair olarak tanımlar (IX/2). Feragat ehliendir (IX/3), ne surette ne de sirette bu halka benzemez (IX/2,VIII/5). Ona göre her şair, tıpkı Nedim’in (ö. 1730), Nefînin (ö. 1635), Bâkî’nin (ö. 1600) kendi dönemlerini yansıttıkları gibi kaleme aldığı her bir şiirle, devrinin ilmine, irfanına delil olur; asrının neşe, şevk ve derdini dile getirir (III/ 1,5,6,7). Bu bağlamda Sofuzâde kendini usta şairlerin halefi olarak görür. Hatta kendisinin bu geleneğin son temsilcisi olduğuna dair kanaatini de okuyucuyla paylaşır (VII/2).

4.1. Şair ve Aşk⁵⁴

Sofuzâde’nin şairlik için ısrarla vurguladığı konu aşktır. O, aslında âşık olanların bile tam anlamıyla mahiyetini bilemediği fakat varlığını da inkâr edemedikleri “tanımlanamayan bilinen”lerden biri olan aşırı, şiddetli ve etkileyici sevginin,⁵⁵ aşkın şairi ve şiirini inşa eden vazgeçilmez bir öge olduğu kanaatindedir.⁵⁶ Mehmet Tevfik Efendi, “küntü kenzen”⁵⁷ rivayeti ile ilişkili olarak aşkı âlemde mevcut olan her şeyin temeli olarak kabul eder. Aslında her şey aşk ile var edilmiş, aşka bulanmıştır.⁵⁸ Aşk, yeryüzünde devam ede gelen maddi ve manevi her türlü bolluğun, bereketin, ihsanın ve lütfun kaynağıdır. Aşk hem başlangıç hem de sondur.⁵⁹ Ona göre şiiri söyleyen aşkın lisanıdır.

*‘Aşkîñ lisânıdır şî‘ri söyleyen
Şâ‘ir olan muṭlaḳ ‘âşık olmalı
Kalemi elinde gūyâ eyleyen
Muḥabbet bezminde fâ‘ik olmalı⁶⁰*

⁵⁴ Aşk, ister hakikî ister mecâzî olsun, şairlerin ve onların eserleri üzerine yazılar yazan araştırmacıların sıklıkla işledikleri konulardandır. Aşk hakkında yapılan tanımlamalar, edebî ve tasavvufî yorumlar pek çoktur. Burada maksadımız bunları yinelemekten ziyade Sofuzâde’nin aşkı varoluş ve şiir ile buluşturduğu noktaya dikkatleri çekmektir. Aşk ile ilgili değerlendirmeler ve kapsamlı bir literatür bilgisi ihtiva eden şu çalışma ileri okumaya kaynaklık edebilir. Bk. Alper Ay, “Edebiyatımızda Estetik Bir Unsur Olarak Aşkın Metafizigi Üzerine”, *Uluslararası İslam’da Sanat ve Estetik Sempozyumu Tebliğler Kitabı* (PDF: İlahiyat Yayınları, 2023), 701-724.

⁵⁵ İbn Arabî, *İlahî Aşk*, çev. Mahmut Kanık (İstanbul: İnsan Yayınları, 1998), 27-31.

⁵⁶ Sofî zade Tevfik, *Eş’âr-ı Tevfik* (Yazmalar, 06 Mil Yz-A 9962), 7/50-51; Kastamonu’nun zengin tasavvufî muhitinde güçlü edebî zevkle yetişmiş şairimizin aşk ile sevdanın farkından bahsettiği notlarına, ilahi aşkı konu edindiği sâkînâmesine, Türk İslam şiirinin fikrî ve hissî yapısını yansıtan diğer şiirlerinde aşk konusunun işlenişine ve ilgili örneklerle şu çalışmamızda ulaşılabilir. Bk. Yılmaz, *Sofuzâde Mehmet Tevfik Efendi Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Dinî Edebiyatla İlgili Şiirleri*, 128-135;173-174;329-335.

⁵⁷ “Ben gizli bir hazine idim. Bilinmeye muhabbet ettim; bilineyim diye mahlûkâtı yarattım”, İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ ve Muzîlü’l-İlbas amme’s-tehera mine’l-Ehâdisi alâ-Elsineti’n-Nas* (Beyrut: Darü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1997), 2/121, (No: 2014).

⁵⁸ Sofî zade Tevfik, *Eş’âr-ı Tevfik* (Yazmalar, 06 Mil Yz-A 9962), 5/ 98-99.

⁵⁹ Sofî zade Tevfik, *Eş’âr-ı Tevfik* (Yazmalar, 06 Mil Yz-A 9962), 5 /99.

⁶⁰ Sofî zade Tevfik, *Eş’âr-ı Tevfik* (Yazmalar, 06 Mil Yz-A 9962), 4 /20.

Şair olabilmek, şiir söyleyebilmek muhabbet bezminde yükselmeyi gerektirir. Ne zaman ki şair aşk basamaklarını tırmanır, o gülşende yârin kokusunu duyar ancak o zaman “belâgat” destanını terennüm edebilir. Böyle bir şair için de kalem aşkın destanını yazan bir araca dönüşür.

*Kalem elimde kesilmiş lisân-ı ‘aşkımdır
Kalemle her yazılan dâsitân-ı ‘aşkımdır’⁶¹*

Sofuzâde, şair için “aşkı” olmazsa olmaz bir şart olarak zikreder öte yandan çalışmamızın başında da ifade ettiğimiz üzere şiirin şuurdan doğduğunu da yine bize o söyler. Bu bağlamda aşk ve şuur bir arada olabilir mi sorusu akla gelmektedir. Sofuzâde sadece bir mahlûka hasredilmiş, hissedilen yoğun duygunun tesiriyle kişinin aklını başından alıp divaneye döndüren bir aşktan söz etmez. O, ilahi aşktan ve onunla elde edilecek, hadsî ilim ve neticede oluşacak bir şuurdan bahsetmektedir. Çünkü yaratılmış olanı sevince bunama ve delilik zuhur etse de Hak teâlâyı sevince gönle firâset, hikmet ve mârifet doğar.⁶² Böylesi bir sevgi mecâzî aşk gibi insanı kendinden geçirip yolda bırakmaz bilakis “men arefe”⁶³ sırrına vakıf kılarak menzile ulaştırır. Tasavvufta aşk tanımak ve bilmek ile doğrudan ilintili olduğundan sevenin, sevdiği müddetçe bilgisi artar. Bu nedenle sevgi epistemolojik bir sürece, aşk bir bilgi kaynağına dönüşür.⁶⁴

*Bizi câhil zanneder zu‘munda behhâs u cedel
Eyeriz biz ders-i ‘aşkıdan biñ cedel dil-dâr ile’⁶⁵*

beytiyle Sofuzâde, kendisini tenkit edenlere “cedel” üzerinden cevap verir. Burada onu cahil zannedip ileri geri konuşan behhâsa, her şeye muhalif ama hiçbir şeyin künhüne vakıf olmayan münekkitlere “dil-dâr” ile “aşk dersi” üzere bin söyleşi yaptığından bahseder. Cedel ilminin kurallarına uygun olarak bir delil getirerek işi konuşmak olan behhâsi istidlale zorlarken aşk dersini ne yolla öğrendiğini ve cahilliğin izalesinin ancak aşk ile mümkün olduğunu belirtir.

Mehmet Tevfik Efendi’ye göre şairlerin aşk dilini konuşuyor olmalarının en önemli sebebi sevdayı aşkın ve şiirin ezelde amiziş etmiş olmalarıdır.⁶⁶ Yani şiir ile sevdayı aşk, ezelde birbiri ile ihtilat etmiş, iç içe geçmiştir. Bu nedenle şiir, aşka duyulan sevdanın lisana dökülen halidir ve bu nedenle şairler her zaman aşktan dem vururlar.

*Alanlar bûy-ı dildârı muhhabbet gülşeninden
Terennüm-sâz olurlar hep belâgat lisânından
Ezelden şi ‘r ile sevdâ-yı ‘aşk âmiziş etmiştir
Olur şâ‘irleriñ inşâdı hep aşkıñ zebânından’⁶⁷*

Sofuzâde’nin varoluşu bir şiire aşkı da bu şiirin mazmununa benzettiği şu beyti: “‘Aşk gûyâ şi ‘r-i mevcûdiyyetiñ mazmûnudur / Bir ‘acâyib cilvedir ‘âlem anıñ meftûnudur’⁶⁸ hemen yukarıda belirtilen bölümle birlikte onun şiire dair görüşlerinin tasavvufî varoluş telakkisi üzerinde nasıl şekillendiğini açıkça ortaya koymaktadır. Burada Sofuzâde, “mazmun”u hem şiirin önemli bir

⁶¹ Sofî zade Tevfik, *Eş’âr-ı Tevfik* (Yazmalar, 06 Mil Yz-A 9962), 8/8.

⁶² Hâce Yusûf-i Hemedânî, *Hayat Nedir* (Rutbetü’l-Hayât), çev. Necdet Tosun (İstanbul: İnsan Yayınları, 1998), 69.

⁶³ “Nefsini bilen Rabbini bilir”, Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, 2/234, (No: 2530).

⁶⁴ Sadık Yalsızuçanlar, *Al Aşkını Ver Beni, Söyleşiler* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2004), 15; Mahmut Erol Kılıç, *Sufi ve Şiir*, 171.

⁶⁵ Sofî zade Tevfik, *Eş’âr-ı Tevfik* (Yazmalar, 06 Mil Yz-A 9962), 3/ 31b.

⁶⁶ Sofî zade Tevfik, *Eş’âr-ı Tevfik* (Yazmalar, 06 Mil Yz-A 9962), 4/14.

⁶⁷ Sofî zade Tevfik, *Eş’âr-ı Tevfik* (Yazmalar, 06 Mil Yz-A 9962), 4/14.

⁶⁸ Sofî zade Tevfik, *Eş’âr-ı Tevfik* (Yazmalar, 06 Mil Yz-A 9962), 9/190.

unsuru olan edebî bir terim olarak hem de kastedilen asıl mana, kavram, mefhum anlamlarına gelebilecek şekilde kullanır. Şair görünen gerçeklikle/zâhirle birlikte görünmeyen gerçekliğin, “aşikâr sırrın”⁶⁹ varlığına atıfta bulunur ve şiir için mazmun neyse yaratılış için aşkın aynı manaya geldiğini açıkça bize söyler. Kâinatta aşk, şiirde var olan, ortada olan fakat görünmeyen mazmun gibidir. Lafzın mazmun aracılığı ile manayı örtmesine benzer bir tarzda vücut bulan her şeyin zahir-batın düalitesinin ardındaki sır aşktır. İnsanı “insan” yapan kemal yolculuğun sermayesi aşktır. Sofuzâde bu sefere çıkanların, kendisinin bî-dâr kalbinden fikrine ve diline mazmunlar şeklinde dökülen “hakikatler”den, yol güzergâhını öğrenebileceklerini söyler (VI/4).

Sofuzâde, hakiki şairin sermayesinin ilham olup olmadığına dair soruyla başladığı bir beytin ikinci mısrasında cevabı yine kendisi vererek şairin rakîk cisminin aşk Anka’sının gölgesi (I/1) olduğunu söyler. “Şairin rakîk cismi” ile bize hem maddi anlamda hem de edebî anlamda bir incelikten bahsederken meseleyi varlıkların asıl olmadığı, gölge oldukları bağlamına çekerek ilhamın hakiki kaynağına işaret ediyor. Güçlü ilhamın tezahürü şeklinde nitelendirilebilecek şiirlerin gerçek manada aşktan zuhur ettiğini belirterek kendi varlığını gölge olarak tanımlıyor, ‘aşk Anka’sının gölgesi. Böylece sözlerinin nefsî olamadıklarına dair vurgusunu da yeniliyor.

Tevfik Efendi’nin “Ben hevâ-yı ‘aşk ile verdim şadâ neyler gibi” (XVII/2) sözleri Hz. Mevlana’nın (ö. 1273) ney’in sadâsının ateş/aşk olduğunu söylediği beytini hatırlatır niteliktedir.⁷⁰ Sofuzâde’nin şiiri, tıpkı musikide neyin icra ettiği fonksiyonu icra eder. Neyistandan uzak kalan neyin aşk ateşiyle yanması, her sedasında ayrılıktan bahsetmesi, her feryadında “sırrı” ifşa etmesi gibi onun şiiri de aşk ile zuhura gelir, aşkın lisan-ı halidir.

4.2. Müteşairlik

Gerçek manada şairliği, müteşairlik üzerinden ele alan Mehmet Tevfik Efendi’ye göre asıl şair aşk ile söyleyen olduğundan aşkı bilmeyenler, sadece “şair” geçinenlerdir. Böyle şairler aşk dersini okumamış, aşk ilmine vakıf olamamış, varlığın aşkın tezahürlerinden mürekkep olduğunu anlayamamış cahillerdir. Bunlar aşk ile âlûde olmadıklarından hayatın zevkini de bilmezler.

Nâbî’nin (ö. 1712) *Hayriyye*’sinde şairlerin gül, bülbül, cam ve mey kıskacından çıkamayarak yüce manalardan uzak kalışlarını eleştirdiği gibi⁷¹ Sofuzâde de kendi söylediklerine bigâne olan şairleri eleştirir (XVII). Böylesi şairler, tasavvur ettikleri bir mecliste şaraba müptelâ olmuşlardır. Öyle şeyler söylerler ki daimî meskenleri meyhane sanılır. Bir gazelde harâbat semtine yol açarlar. Bir başkasında akıl ve şuur dairesine dâhil olur, mantıklı konuşur, temiz bir sîrete bürünür, zahitlere ve sâihlere ders verirler. Oysa söyledikleri, kendini bilmez birinin ağzından dökülenlere benzer. Onların bu halden hale geçişlerindeki asıl sebep kendi hayallerinde inşa ettikleri suretlere yabancı olmaları, sözlerinin taklide dayanmasıdır. Onlar, anlattıklarını yaşamadan sadece şiirin büyüğü ile söylerler; meselenin özünü bilmezler.

Sofuzâde’nin bu tasviri Şuarâ suresinde zemmedilen türden şairleri hatırlatır; her vadide şaşkın şaşkın dolaşan ve gerçekte yapmadıkları şeyleri söyleyen şairleri.⁷² Sofuzâde, Şeyhülislam Yahya

⁶⁹ Şahin Uçar, *Varlığın Mânâ ve Mazmunu* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1995), 22.

⁷⁰ Mevlânâ, *Mesnevî-i Şerîf*, 43.

⁷¹ Nâbî, *Hayriyye* (İnceleme-Metin), haz. Mahmut Kaplan (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 2019), 136-137.

⁷² eş-Şuarâ 26/225-226.

Efendi'nin (ö. 1644) meşhur beytini de tazmin ederek kaleme aldığı nazirede “Nâdâna söz düşerse olur daima rezil / Taklid-i zag kebk-i hırâmanı güldürür”⁷³ diyerek bu tür şairlerin bilgisizliklerini dile getirir. İrfan ehlinin idrak ettiği hakikati diğer şairler sadece basit birer hayal zannedip tekrar ederler. Yaptıkları, görenleri güldüren, karganın keklük taklidini andırır. Kuru taklitle şiir vadisinde yol alınamaz. Seyyid Vehbî'nin (ö. 1736) “Kimi işkembeden söyler ciğerden nâleler eyler”⁷⁴ dediği gibi hakikatine varamadıkları şeylerden bahsedip duran müteşairlerin anlattıkları Mehmet Tefvik Efendi'ye göre “sürâhi resmi”, “çizgiden peymane” ve nihayet “efsane”dir. Böylelerinin manadan nasipleri yoktur; “divan” diyerek kafiyenin hükmü altında “divane”ye dönmüşlerdir (XIII, XIV, XVII). Bu nedenle Sofuzâde onların söylediklerinin yalan olduğu kanaatinde dir.

Sonuç

Sofuzâde Mehmet Tefvik Efendi yaşadığı dönem itibarıyla klasik Türk şiirin velûd, son temsilcilerinden biri olarak aslında nazma ve nesre yansımış duygu ve düşünceleri ile hep “şiir”i anlatmıştır. Bununla beraber bugünkü manada müstakil bir poetika meydana getirmemiş olduğu kabul edilebilir. Öte yandan divanının ön sözünde mensur, farklı zamanlarda yazılmış olmakla birlikte bu makaleye alıntılanan gazellerinde ise manzum bir biçimde şiire dair görüşlerini doğrudan dile getirdiği görülmektedir.

Mehmet Tefvik Efendi, şiiri şuurla, şuuru Kur'ân-ı Kerîm'in nûru ve Rabbanî ilimlerden hareketle izah ettiğinden marifet, ilim ve hikmet ile mizacını tarif ettiği şiirle sadece duyulara dayanan bilginin ötesinde Rahman'ın tecellilerinin, ilahî sırların, hakikatin anlaşıldığı bir kaynaktan bahsetmektedir.

Poetik şiirler bağlamında Sofuzâde'nin şairliğin merkezine aşkı koyduğu görülmektedir. Sufî şairlerde görüldüğü üzere şiiri, tasavvufi ontolojik ekseninde “küntü kenzen” rivayeti ile irtibatlandırmıştır. Buna göre aşkı bilen kâinatın sırrını çözecektir. Çünkü aşk varlık şiirinin mazmunudur. Tıpkı kâinatta görünenin, görünmeyene işaret etmesi gibi şiir de işaret eder. Şiirin herkese hitap edermiş gibi görünen istiareler ve mazmunlarla örülü lafzının arkasında, şehadet âlemindeki gibi hakikat gizlidir. Mevcudat aşkla var olduğundan onu anlama ve anlamlandırma sürecinin, kemal yolculuğunun en önemli unsuru da aşk olur. Çünkü aşk bilgi edinme sürecinde önemli bir merhale dir. Aşk ilhamın, şuurun ve bilginin kaynağıdır. Dolayısıyla aşksız söylenen her şey aslında sathîdir, bilgi aktarımı olan malumattan ibarettir ve marifet haline gelememiştir. Sofuzâde, böyle nazariyeden ve de samimiyetten uzak malumat-furuşluk nevinden şiir söyleyen ve söylediğine yabancı şairleri eleştirir. Kendinin bu tarz şairlerden olmadığını ısrarla vurgular. Onun için şiir bir “oyun”dur fakat kevnî ayetleri okumayı kolaylaştıran, hayatı öğreten ve dünyadan âhirete irtihali kolaylaştıran bir oyun. Kelamın, akarsu olup fikrinde çağladığı; sinesinde engin bir mana denizinin çalkalandığını belirten şairimizin aklı, şuuru, kalbi ve ilhamı aşkla öyle bir kıvama gelmiştir ki şiirlerini bî-tekellüf söylediği görülmektedir.

Sofuzâde'nin divanında, şiir defterlerinde, gazete ve dergilerde yayınlanmış, bir kısım evrakta kayıtlı bulunan muhtelif şiirleri nazar-ı dikkate alındığında tümünün tasavvufi nitelikte olduğu söylenemez. Modadan savaşa kadar farklı temalarda şiir kaleme alan şairin kendi deyişle yer yer nazarı dünyaya

⁷³ Sofî zade Tefvik, *Eş'âr-ı Tefvik* (Yazmalar, 06 Mil Yz-A 9962), 2/95; Şeyhülislam Yahya Efendi, *Şeyhülislam Yahya Efendi Divanı*, haz. Hasan Kavruk (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları), 120.

⁷⁴ Hamit Dikmen, *Seyyid Vehbî ve Divanının Karşılaştırmalı Metni* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1991), 40.

dalmıştır. Fakat özellikle bu makaleye konu olan gazellerinden hareketle onun, şiirinin temelini dini ve tasavvufi zemine oturttuğu, ilahi aşk ve metafizik eksenli bu şiirin “hakikat” gayeli olduğu söylenebilir.

Şu hususu da belirtmek gerekir ki Tanzimat sonrası dönemde poetika ile ilgili tartışmalar daha ziyade “bireysellik” ekseninde cereyan etmiştir fakat Mehmet Tefik Efendi’nin poetikasının bireysel olup olmadığını sorgulamak kanaatimizce anlamlı değildir. Çünkü bireysellik, konuya bugünkü bakış açımızın problematiğidir. Ayırıştırıcı bir bilinçle donandığımızdan ayırıştırıcı bir yaklaşım keyfiliğiyle dili kullanıyor; tasavvufu dinden, dini hayattan, hayatı şiirden ayırıyoruz. Oysa Sofuzâde bütün bunların zannettiğimizin aksine ayrı olmadıklarını söylüyor. Cüzden ziyade “küll”e odaklanmamızı salık veriyor. Onun, İslam tasavvuf umdelerine sıkı sıkıya bağlı, kadim geleneğin mirası üzerine inşa edilmiş, hakikatin anlaşılabilmesi için bir mikyas olarak kaleme aldığı şiirlerindeki farklılık/bireysellik, kullandığı dilin duygu, düşünce, hayal, varlık ve mana arasındaki mütekalibiyeti etkin bir biçimde ifade edebilme gücünde, nazım türlerinde, üslupta, kısacası vetirede tezahür ediyor gibi görünüyor. Bunun dışında bir bireysellik arayışından bizi uzaklaştırıyor. Sofuzâde’yi ise 20. yüzyılda klasik şiirimizin hikemî-irfanî tarzının güçlü temsilcilerinden bir şair olarak görmemizi sağlıyor.

Poetik Gazeller

I-müstef ilün müstef ilün müstef ilün müstef ilün⁷⁵

- 1 İlham mıdır sermâyesi her dem haqîkî şâ‘iriñ
‘Anka-yı ‘aşkıñ sâyesi cism-i raqîkî şâ‘iriñ
- 2 Mehtâba tâb u fer verir hürşîd âb u zer verir
Ufka şafâ-yı sihr verir şubh-ı şadîkî şâ‘iriñ
- 3 Bezm-i hüviyyetden gelir sırr-ı haqîkatden gelir
Semt-i başiretten gelir feyz-i rahîkî şâ‘iriñ
- 4 Fermân-rev-i âyât-ı Haq şüret-ger-i mir’ât-ı Haq
Tavr-ı tecelliyât-ı Haq kalb-i şahîfî şâ‘iriñ
- 5 Zannetmeyin efsânedir keyfiyyet-i mestânedir
Mâlî şafâ peymânedir şî‘ri talîkî şâ‘iriñ
- 6 Fikr-i şahîh ‘aql-ı nühâ iki cenâh-ı i‘tilâ
Tevfik ü ilham-ı Hudâ iki refîkî şâ‘iriñ

12 Haziran 311/1313

24 Haziran 1895

II-müstef ilâtün müstef ilâtün⁷⁶

- 1 Etdik temâyüz efkârımızla
Bulduk tesellî eş‘ârımızla
- 2 Koyduq cihânda bir nâm elbet
Târîh-i kevne âşarımızla
- 3 İşbât-ı rüchân etdik felekde
Tartıldık ammâ âgyarımızla
- 4 Bir cây-ı kudret etdik temellük
Olmaz müyesser dînârimizla

⁷⁵ Sofî zade Tefik, *Eş‘âr-ı Tefik* (Yazmalar, 06 Mil Yz-A 9962), 11/11; Mehmet Tefik Efendi’nin Sâdık Vicdânî’ye yaptığı nazirelerdendir.

⁷⁶ Sofî zade Tefik, *Eş‘âr-ı Tefik* (Yazmalar, 06 Mil Yz-A 9962), 10/93.

- 5 Olduğ muhabbet rāhında yektā
Birlik geçirdik dil-dārımızla
- 6 İzhār-ı hayret eylerse lāyık
Meşgūl olanlar esrārımızla
- 7 Rūh-ı me‘ ānī pertev-nümādır
Bezm-i vücūda edvārımızla
- 8 Bülbül kesilsin erbāb-ı dāniş
Gülzār-ı ‘ ilme güftārımızla
- 9 Zannım nihāyet bulsa gerekdir
Rāh-ı fazilet reftārımızla

16 Ağustos 1926

III-fā‘ ilātün fā‘ ilātün fā‘ ilātün fā‘ ilün⁷⁷

- 1 Şā‘ iriñ şi‘ ri zamāniñ mevce-i ‘ irfānıdır
Şanki şā‘ ir devriniñ ‘ irfānınıñ burhānıdır
- 2 Hep şu ‘ ünātıñ zamāniñ şi‘ ridir tazmīn eden
Ol metā‘ iñ ṭab‘ -ı erbāb-ı süḥan mīzānıdır
- 3 İhtişām-ı şi‘ r ü inşā gösterir kim her zamān
Bir beyāniñ ‘ aşrıdır bir şā‘ iriñ devrānıdır
- 4 Söz müsāvīdir ḥayāta ‘ ālem-i idrākde
Çayd eden devr-i ḥayātı hep sözüñ bünyānıdır
- 5 Devriniñ şevḳ ü neşātıñ gösterir şi‘ r-i Nedīm
Rūh-ı şā‘ ir ol gülistāniñ gülü reyḥānıdır
- 6 Devr-i istilāda Nef ‘ i şi‘ riniñ Bākī gibi
İhtişāmı ol zamāniñ ḥaşmet-i sāmānıdır
- 7 Āb-ı cārīdir o devriñ faziletiniñ ‘ irfānınıñ
Her zamān ḥüsn-i beyāniñ defteri dīvānıdır
- 8 Sözde bir şahşiyyet ü rüçḥānı varsa şübhesiz
Ya sözüñ ya şā‘ iriñ i‘ cāzıdır imānıdır
- 9 Şimdi Tevfik öyle iflās eylemişdir ki edeb
Her taraf fiḳdān-ı naḳd-i ma‘ rifet buḥrānıdır

20 Kânûn-ı Evvel 1926

IV-fā‘ ilātün fā‘ ilātün fā‘ ilātün fā‘ ilün⁷⁸

- 1 Küfr-i iḳbālīñ ‘ aduvv-ı bī-emānıdır sözüm
Şanki bir bī-çāreniñ āh u figānıdır sözüm
- 2 Hep şikāyetdir ser-ā-pā zulm-i istibdāddan
Derde batmış milletiñ söyler lisānıdır sözüm
- 3 Devr-i eyyāmıñ felāket faşlımı tekrār eder
Rūh-ı tāriḥ-i ḳadimiñ tercümānıdır sözüm
- 4 Ḥāl müşkil vaz‘ -ı istiḳbāl muzlim dil ḥarāb
Ḥayretiñ ye‘ siñ ḡamıñ ancak beyānıdır sözüm
- 5 ‘ Aḳla uymaz meclis-i devrāna şıḡmaz neyleyim
Ġaybdan mülhem kelām-ı āsumānıdır sözüm
- 6 Cānlanır lafz-ı ḥaḳīḳat seyrini itmām eder
‘ Ālem-i endişede rūh-ı me‘ ānıdır sözüm
- 7 Kişver-i ‘ irfānı yıkık zannedenler aldanır

⁷⁷ Sofî zade Tevfik, *Eş'âr-ı Tevfik* (Yazmalar, 06 Mil Yz-A 9962), 10/173.

⁷⁸ Sofî zade Tevfik, *Eş'âr-ı Tevfik* (Yazmalar, 06 Mil Yz-A 9962), 10/175.

Şimdi ol ma' mürede yüksek mebânîdir sözüm

- 8 Rezmde cünd-i ilâhî şübhesiz gâlib gelir
Ol cihād aşhâbınıñ seyf ü sinânıdır sözüm
- 9 İhtivâ etmekdedir sırr-ı fezâ aḥkâmını
Emr-i taḳdîriñ hemân ḥâtır nişânıdır sözüm
- 10 Vâkı' âtı kayd eder vaḳtinden evvel deftere
Ġayb âşârıñ vücûda iḳtirânıdır sözüm
- 11 Nüşa-i ' ilm ü belâgatdir desem Tevfik olur
Feyz-yâb-ı sûre-i "seb' u'l-meşâni"dir sözüm
7 Kânûn-ı Sâni 1927

V-mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün⁷⁹

- 1 Alanlar bûy-ı dil-dârı muḥabbet gülşeninden
Terennüm-sâz olurlar hep belâgat dâsitânından
- 2 Ezelden şi'r ile sevdâ-yı ' aşḳ âmîziş etmişdir
Olur şâ' irleriñ inşadı hep ' aşḳıñ zebânından
- 3 Ḥumâr-ı câm-ı ' aşḳıñ dâ' imîdir re's-i ülfetde
Göz ayrılmaz nigârıñ ğamzesinden ebruvânından
- 4 Tutulmuşdur kalem bir naḳş ile ğisû-yı dil-dâra
Belâya uğrayân mücrim gibi cürm-i lisânından
- 5 Gönül bir tayra beñzer ki uçar ğurbet diyârından
Çıķıp ḳahr ile ayrılmış ' inâyet ' âşiyânından
- 6 Verir şît u şadâ-yı ' aşḳla ekvâna vâveylâ
Felâket yüklenen ' aks-i tecellî kâr-bânından
- 7 Tilâvet eyledim Tevfik âyât-ı şu' unâtı
Ḳolay geçmek için eyyâmı- dehrîñ imtiḥânından
17 Eylöl 1934

VI-mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün⁸⁰

- 1 Feşâḫat kıymetin tab' -ı güher-bârımdan öĝrensün
Belâgat zînet-i üslûbu âşârımdan öĝrensün
- 2 Ḳalem etsün ta' allüm ḳudret-i nazmı benânımdan
Dimâĝ-ı ma' rifet tibyânı güftârımdan öĝrensün
- 3 Eder rûḥu'l-me' ânî cilve terkîb-i kelâmımda
Lübb-i endîşe şi' ri tab' -ı seḥḥârımdan öĝrensün
- 4 Gelir her bir ḫaḳîḳat fikre bir maẓmûn şeklinde
Güzer-ĝâh-ı kemâli ḳalb-i bî-dârımdan öĝrensün
- 5 Süḫan-sencân-ı eyyâmı ḫaber-dâr eyle sen Tevfik
O zümre ḳuvvet-i güftârı eş' arımdan öĝrensün
29 Haziran 1935

VII-fe' ilâtün(fâ' ilâtün) fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilün(fa' lün)⁸¹

- 1 Ṭarz-ı taḫrîr o ḳadar oldu müyesser baña kim
Mâ-i câri gibi fikrimde aḳar baḫr-i kelâm
- 2 Ḥalef oldum kalemimle şu' arâ-yı selef
Ġâlibâ eyledim ecnâs-ı beyânı itmâm
- 3 Şi' ri bâziçe edip tab' -ı latîfim Tevfik

⁷⁹ Sofî zade Tefvik, *Eş'âr-ı Tefvik* (Yazmalar, 06 Mil Yz-A 9962), 4/14.

⁸⁰ Sofî zade Tefvik, *Eş'âr-ı Tefvik* (Yazmalar, 06 Mil Yz-A 9962), 1/37.

⁸¹ Sofî zade Tefvik, *Eş'âr-ı Tefvik* (Yazmalar, 06 Mil Yz-A 9962), 1/37.

Şekl-i ma' nâ-yı hayâtı baña gösterdi temâm
VIII-fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün⁸²

- 1 Toldu defter sāgar-ı idrāk hâlâ leb-be-leb
Neyleyim sīnemdeki deryâ-yı ma' nâ leb-be-leb
- 2 Kuvveti şî'rim şu'urumdan alır zîrâ benim
Her sözümde cilve-i nūr-ı süveydâ leb-be-leb
- 3 Kudret-i taşvîrimiñ hayrânıdır 'aql u şu'ur
Baħr-i endişemdedir keşti-i ħulyâ leb-be-leb
- 4 Öyle bir ğarķ-âb-ı sevdâyım ki bezm-i 'aşķda
Bir gelir şahbâ ile mâh-ı dil-ârâ leb-be-leb
- 5 Bende 'âlemden ferâgat 'âdet-i dirînedir
Eylemişdir cismimi ħayretle sevdâ leb-be-leb
- 6 'Arızîdir eylesem de çehre-i dehre nigâh
Bir mehiñ 'aşķıyla göñlüm zîr ü bâla leb-be-leb
- 7 Benliğim timsâlidir Tefvîķ o mihr-i dil-keşîñ
Varlığıyla varlığım âyîne-âsâ leb-be-leb

9 Teşrîn-i Sâni 1935

IX-mef'ülü mefâ' ilü mefâ' ilü fa'ülün⁸³

- 1 Elh-i süħanız maħzen-i ħikmet dilimizdir
Bilmez bizi ebnâ-yı zamân câhilimizdir
- 2 Biz beñzemedik şüret ü sîretle bu ħalka
Keyfiyyetimiz vechimize ħâ' ilimizdir
- 3 İmânı bütün 'ahd-i bütün merd-i kavîyiz⁸⁴
Bender-geh-i iķlîm-i ğınâ menzilimizdir
- 4 Bir saltanatıñ şâhibiyiz fakr ile biz kim
Devlet denilen debdebe bir sâ' ilimizdir
- 5 Mevâc olalı fikr ile deryâ-yı me'ânî
Mersâ-yı kemâlât u hüner sâħilimizdir
- 6 Tuğrâ-keş-i fermân-ı cihân-gîr-i beyânız
'İlm ü edebe ol ki bizim maħfilimizdir
- 7 Yektâ kalemiz ma' reke-i nazmda Tefvîķ
Hep ğâlib olan tab' -ı zafer kâfilemizdir

16 Mayıs 1936

X-fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilün⁸⁵

- 1 Açılıp vahy ile ilhâm ile ebvâb-ı süħan
Söylemiş bildiği her ħikmeti aşķâb-ı süħan
- 2 Baħr-i 'irfân u fazîletde bulur neşv ü nümâ
Öyle kıymetli olur dürre-i nâyâb-ı süħan
- 3 Süħan erbâb-ı cihânıñ gül-i nev-ħandesidir
'Âleme neş'e verir şoħbet-i erbâb-ı süħan
- 4 Kaleminden dökülür ehl-i beyânıñ ħikmet
Sīnesinden doğar endişe-i esbâb-ı süħan
- 5 Zümre-i Âdem'i Ħaķ eylemiş erbâb-ı kelâm

⁸² Sofî zade Tefvîķ, *Eş'âr-ı Tefvîķ* (Yazmalar, 06 Mil Yz-A 9962), 5/1.

⁸³ Sofî zade Tefvîķ, *Eş'âr-ı Tefvîķ* (Yazmalar, 06 Mil Yz-A 9962), 5/104.

⁸⁴ Şair bu mısraya alternatif olarak "âhd-i úavî merd-i kerîmiz" notunu düşmüştür.

⁸⁵ Sofî zade Tefvîķ, *Eş'âr-ı Tefvîķ* (Yazmalar, 06 Mil Yz-A 9962), 7/50-51.

- Şu' arā ayrılıp olmuş leb-i mizāb-ı sühan
6 Aşl-ı hilkatde olur hüsn-i tabī' at mevcūd
Yine ondan alınır nükte-i icāb-ı sühan
7 'Aql u 'irfāna tayanmışdır o āsar-ı güzīn
Bağlıdır ma' rifet ü hikmete kallāb-ı sühan
8 Her kalem sāhibi söz şahibi olmaz zirā
Seçmedir nev' -i beşerden yine tullāb-ı sühan
9 Sözle başlar yine sözlerle biter kār-ı cihān
İşidir 'ālemi hep berq-i cihān-tāb-ı sühan
10 Cāmi' -i kubb-ı kevne nazar etseñ görülür
Şekl-i kürsi-i kemālāt ile mihrāb-ı sühan
11 Sözdendir kuvveti idrāk ü 'uqūlūñ hattā
Hüküm eder kalbine her varlığıñ a' şāb-ı sühan
12 Cāhiliñ laqlağası mi' deyi eyler ifsād
Eder ol derdi tedāvī ulü'l-elbāb-ı sühan
13 Boş kalır mahkeme-i 'ilm ü 'adālet elbet
Hākim olmazsa eger zümre-i nevvāb-ı sühan
14 Nükteler dilde olur sükker-i bādem-i laţif
Bezm-i şoĥbetde bulur zā' iqa 'unnāb-ı sühan
15 Üdebādır söze kıymet veren elbet Tefik
Çünkü anlarda olur gevher-i kem-yāb-ı sühan

9 Kānūn-ı Sānī 1937

XI-mef' ulü mefā' ilü mefā' ilü fa' ulün⁸⁶

- 1 Söz kendisidir şekl-i müsā' ide söz olmaz
Görmek yetişir çünkü bu vādide söz olmaz
2 İşdir kişiniñ şahidi da' vā-yı 'amelde
Ta' rif ider üstādı mebānide söz olmaz
3 Eylerse hüner kendisini şürete taĥvīl
Göstermiş olur kendini āyende söz olmaz
4 Bir nuţk-ı müselsel gibi 'ibretle temāşā
Āgāh olana sevq-i me' ānide söz olmaz
5 Hikmet nerede varsa sükūt oldu lisānı
Fihrist-i beyānāt-ı nihānide söz olmaz
6 Bir dil ki ider cāzibe-i 'aşk ile ülfet
Mebhūtdır ol şahn-ı emānide söz olmaz
7 Tefik olalı sāniha reh-yāb-ı kalemde
Taşvīr ü taşavvurda terānide söz olmaz

15 Teşrīn-i Evvel 1939

XII-fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün fā' ilün⁸⁷

- 1 Ma' rifetdir 'ilm ü hikmetdir mizācī şī' rimiñ
Fer verir āyine-i 'aqla sirācī şī' rimiñ
2 Milk-i ma' nā hikmete olmuş müheyyā şöyle kim
Saltanat temsil eder ol yerde tācī şī' rimiñ
3 Tab' im eylerse sezā gerdūna arz-ı iĥtişām
Kenzler teşkil eder gūyā ĥarācī şī' rimiñ

⁸⁶ Sofi zade Tefik, *Eş'âr-ı Tefik* (Yazmalar, 06 Mil Yz-A 9962), 9/62.

⁸⁷ Sofi zade Tefik, *Eş'âr-ı Tefik* (Yazmalar, 06 Mil Yz-A 9962), 9/68.

- 4 Neşve-i peymâne-i bezm-i belâgatdır bütün
Lezzet-i cân-perver-i zevk imtizâcî şi' irimiñ
- 5 Sözde iflâs etse dünyâ halkı nazmım râyegân
Maḥfil-i 'ibretde eksilmez revâcî şi' irimiñ
- 6 Ders eder her beytim Eflâṭun ilâhiyyâtda
Meşq olur Sokrat'a düstür-ı netâcî şi' rimiñ
- 7 Yoḫluḫundandır neşâṭı işbu devr-i zilletiñ
Var ise Tefvik ba' zı i' vicâcî şi' rimiñ

21 Teşrîn-i Sâni 1939

XIII-fâ' ilâtun fâ' ilâtun fâ' ilâtun fâ' ilün⁸⁸

- 1 Şâ' iriñ naşş-ı zamiri ekşeri efsânedir
Yâ şürâḫî resmidir yâ çizgiden peymânedir
- 2 Bir muḫayyel bezm-i nüş-â-nüşa ḫarf-endâz olur
Zannedersiñ meskeni bî-çâreniñ mey-ḫânedir
- 3 Gâh eder bir sâkî-i şirin mevhûma ḫiṭâb
Her nefes kendince bir feryâd-ı müştâkânedir
- 4 Gâh eder sâz-ı derûnunda temevvüc nâleler
Şanki hep kalbindeki âvâze-i mestânedir
- 5 Bir taşâvvur sevḫ eder taşvîre eyler inhimâk
Yoḫsa kendi yapıdığı şüretlere bigânedir
- 6 Gerçi olmuş 'aql ile meydân-ı 'irfânıñ eri
Şi' re verdikde şu' urı bir 'aceb dîvânedir
- 7 Vâdi-i nazma sülûk eyleser gör Tefvik'i sen
Ṭab' ı aḫrârânedir eş' arı üstâdânedir

13 Mayıs 1940

XIV-mef' ulü fâ' ilâtun mef' ulü fâ' ilâtun⁸⁹

- 1 Naşb eyleyip nigâhı ser-levḫa-i ḫayâle
Çoḫdan beri alışdım kendimle ḫasb-i ḫâle
- 2 Ḫâl âşinâ fazîlet aşḫâbı oldu nâbûd
Nâ-dânlar ile ülfet bâdî olur melâle
- 3 Sermâyesiz alınmaz nazm âsitân-ı dilden
Vâbestedir vücûdu şi' riñ bütün kemâle
- 4 Mazmûn alır ṭabi' at envâ' -ı ma' rifetden
Şi' ri eder isâle dil-teşne-i zülâle
- 5 Bir mışra' iñ olur bir gencine muḫtevâsı
Maşrûf olur mişilde biñlerle mâh u sâle
- 6 Eş' âra der 'Arablar "hâ zînetü'l-mecâlis"
Bir beyt ile verirler revnaḫ bütün maḫâle
- 7 Meclis dağıldı Tefvik ehl-i kemâle yoḫ yer
Çoḫdan beri alışdım kendimle ḫasbiḫâle

19 Kânûn-ı Sâni 1940

XV-mef' ulü fâ' ilâtun mef' ulü fâ' ilâtun⁹⁰

- 1 Şi' riñ vücûdu ancaḫ vâbestedir şu' ura
Her nazm-ı nâzik-endâm andan gelir zuḫûra

⁸⁸ Sofî zade Tefvik, *Eş'âr-ı Tefvik* (Yazmalar, 06 Mil Yz-A 9962), 9/139.

⁸⁹ Sofî zade Tefvik, *Eş'âr-ı Tefvik* (Yazmalar, 06 Mil Yz-A 9962), 9/88.

⁹⁰ Sofî zade Tefvik, *Eş'âr-ı Tefvik* (Yazmalar, 06 Mil Yz-A 9962), 9/93.

- 2 Gözlük körüñ gözünde örter ‘ amāyı ammā
Rü’yet müyesser olmaz biñ kerre başsa nūra
- 3 Eş‘ ardır hayāt-ı ‘ ilmiñ lisān-ı feyzi
Sözdür hayāt-bağşā ‘ âlemde her umūra
- 4 Te‘şir alır zekādan tarzı beyāniñ elbet
Bir nuṭk eder tekābül biñ âlet-i şürūra
- 5 Şi‘ rin lisānı oldu inṭāk eden zekāyı
Oldu şu‘ür bādī cem‘ iyyet-i huzūra
- 6 ‘ Aql evvel olsa hālā maḥḥūmudur şu‘ üruñ
Añdan doğar ma‘ ānī hep sāḥa-i şudūra
- 7 Tevfik edāsı ṭab‘ iñ cārī kılmadın ammā
Şi‘ riñ vücūdu ancaḥ vābestedir şu‘ ūra

27 Kânûn-ı Sâni 1940

XVI-mef‘ ūlü mefā‘ ilü mefā‘ ilü fa‘ ūlün⁹¹

- 1 Şā‘ ir sözü hep toḡru-fürüşāne olupdur
Kendi sözüne kendisi bī-gāne olupdur
- 2 Dīvān diyerek koyduḡu āşāra nazar kı
Bir kāfiyeniñ ḥükmüne dīvāne olupdur
- 3 Bir bezm-i ṭarab farz ederek zevḳ-i hayāli
Mey-ḥāne yapar andaki peymāne olupdur
- 4 Ğāh ‘ avdet eder dā‘ire-i ‘ aql u şu‘ ūra
Geh cür‘ a-keş-i meclis-i mestāne olupdur
- 5 Geh ders verir kāfile-i zühd ü şalāḥā
Geh mu‘ tekif-i küşe-i mey-ḥāne olupdur
- 6 Geh bir ğazeli semt-i ḥarābāta açar yol
Geh bir eşer-i sīret-i pākāne olupdur
- 7 Hep evc-i ṭabī‘ inde uçan tā‘irelerdir
Bārū-yı hayālāt-ı süḥan lāne olupdur
- 8 Eylerse eger kendini Tevfik sitāyiş
Şā‘ ir sözü hep toḡru-fürüşāne olupdur

9 Eylül 1941

XVII-fā‘ ilātün fā‘ ilātün fā‘ ilātün fā‘ ilün⁹²

- 1 Ehl-i dil bezminde söz kıymet bulur gevher gibi
Kıymetin izhār eder şöḡbetde tāk-ı ser gibi
- 2 Zevḳ-i rüḥānī bulur şi‘ rimde erbāb-ı kemāl
Ben hevā-yı ‘ aşḳ ile verdim şadā neyler gibi
- 3 Ey İlāhī naḡme kim eyler derūnumdan zuhūr
Bağş eder rüḥa şafā bŷy-ı gül-i aḡmer gibi
- 4 Sŷziş-i sinem olur her cānibe ‘ anber-nişār
Meclis-i ehl-i ḥaḳīkatde yanan micmer gibi
- 5 Öyle bī-zārım ki raḳīb-i bed-zebān kim her sözü
Şaplanır aḳşā-yı ḳālb-i ‘ āşıḳā ḥançer gibi
- 6 Şoḡbet-i dil-dār ile etmekde rüḥum imtizāc
Cennet-i dīdārı nuṭḳu devreder Kevşer gibi
- 7 Zevḳine ḥidmet eden ḡayriñ ḳalırımış bī-naşīb

⁹¹ Sofi zade Tevfik, *Eş‘âr-ı Tevfik* (Yazmalar, 06 Mil Yz-A 9962), 8/23.

⁹² Sofi zade Tevfik, *Eş‘âr-ı Tevfik* (Yazmalar, 06 Mil Yz-A 9962), 8/61.

- Bezm-i rindânın sonunda boş kalan sāğar gibi
8 Devr-i ‘ âlemden gârağ ancak zuhûr-ı imkânîdir
Kitle-i nev‘ i beşerde çehre-i dil-ber gibi
9 Lâ-mekân aḥkâmı Tevfîk olan şimdi âşikâr
Çahr ile nâ-bûd u nâ-peydâ olan kişver gibi
12 Kânûn-ı Evvel 1941

Kaynakça

- Abdulkadiroğlu, Abdulkerim. *Kültürümüzden Esintiler*. Ankara: Anıl Matbaa ve Ciltevi, 1997.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed. *Keşfü’l-Hafâ ve Muzîlü’l-İlbas amme’stehera mine’l-Ehâdisi alâ-Elsineti’n-Nas*. 2 cilt. Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1997.
- Açıkğöz, Namık. “Klasik Türk Poetikası”. *Bizim Külliye* 65 (2015), 46-49.
- Ahterî Mustafa Muslihuddin el-Karahisârî. *Ahterî-yi Kebir*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.
- Aristoteles. *Poetika*. çev. İsmail Tunalı. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1987.
- Âşık Çelebi. *Meşâ’irü’ş-şu’arâ*. haz. Filiz Kılıç. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59036,asik-celebi-mesairus-suarapdf.pdf?0>
- Ay, Alper. “Edebiyatımızda Estetik Bir Unsur Olarak Aşkın Metafizigi Üzerine”. *Uluslararası İslam’da Sanat ve Estetik Sempozyumu Tebliğler Kitabı*. 701-724. PDF: İlahiyat Yayınları, 2023. [https://www.ilahiyatyayin.com/wp-content/uploads/2024/03/1231.-islamda-sanat-ve-estetik-ekitap-02.pdf?](https://www.ilahiyatyayin.com/wp-content/uploads/2024/03/1231.-islamda-sanat-ve-estetik-ekitap-02.pdf?0)
- Bayrakdar, Mehmet. “Fârâbi’nin ‘Şiir Sanatının Kanunları’ Adlı Risalesi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36/1(1997), 45-65.
- Çıkla, Selçuk. *Türk Edebiyatında Manzum Poetikalar*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2015.
- Dikmen, Hamit. *Seyyid Vehbî ve Divanının Karşılaştırmalı Metni*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1991.
- Demirel, İsmail. *Ömer Fuâdî’nin Türkçe Tasavvuf Risaleleri “Risale-i Müsellesât”*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- drbanuciftci. Dr. Banu Çiftçi Kadın Hastalıkları ve Doğum Uzmanı. “Bebeğin Tat Alma ve Koku Duyusu”. Erişim 28 Nisan 2023. <https://www.drbanuciftci.com/sayfa/bebegin-tat-alma-ve-koku-duyusu>
- Fuzûlî, *Fuzûlî Dîvânı* (İnceleme-Tenkitli Metin). haz. Abdülhakim Kılınc. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Fuzûlî, *Fuzûlî’nin Farsça Dîvânı (Tercümesi)*. ter. Ali Nihat Tarlan. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1950.
- Hâce Yusûf-i Hemedânî. *Hayat Nedir (Rutbetü’l-Hayât)*. çev. Necdet Tosun. İstanbul: İnsan Yayınları, 1998.
- İbn-i Arabî. *İlâhî Aşk*. çev. Mahmut Kanık. İstanbul: İnsan Yayınları, 1998.
- İbn-i Manzur, *Lisânü’l-Arab*. 18 Cilt. İran: Edebi’l Havza, 1405.
- Kanar, Mehmet. *Farsça Türkçe Büyük Sözlük*. İstanbul: Birim Yayıncılık, 1998.
- Kaplan, Fahri. *Bâkî’nin Poetikası*. İstanbul: DBY Yayınları, 2023.
- Kara, Kerim. *Karabaş-ı Veli Hayatı, Fikirleri, Risaleleri*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Karaca, Alâaddin. *İkinci Yeni Poetikası*, İstanbul: Hece Yayınları, 2019.
- Karagöz, İsmail vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.
- Kılıç, Mahmut Erol. *Sufi ve Şiir - Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası*. İstanbul: Sufi Kitap, 2017.
- Konuk, Ahmed Avni. *Fusûsü’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*. haz. Mustafa Tahralı vd. 2 cilt. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.

- Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. haz. Hayrettin Karaman vd. 5 cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Latîfî. *Tezkiretü'ş-şu'arâ ve tabsiratü'n-nuzamâ*. haz. Rıdvan Canım. PDF: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2018. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/60327,latifi-tezkiretus-suara-ve-tabsiratun-nuzamapdf.pdf?0>
- Mehmet Tefvîk. “Mugâlatada Taharrî-i Hakikat”, *El-Medâris* 17(1913), 260-265.
- Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî. *Mesnevî-i Şerîf*. çev. Süleyman Nahifî, sad. Amil Çelebioğlu. İstanbul: Timaş Yayınları, 2007.
- Mütercim Âsım. *el-Okyanûsu'l-bâsit fi tercemeti'l-Kâmûsu'l-Muhît-Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*. haz. Mustafa Koç - Eyüp Tanrıverdi. 6 cilt. İstanbul: Yazma Eserler Kütüphanesi Yayınları, 2014.
- Nâbî. *Hayriyye (İnceleme-Metin)*. haz. Mahmut Kaplan. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2019.
- Okay, Orhan. *Poetika Dersleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019.
- Saraç, M. A. Yekta. *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat Biçim-Ölçü-Kafiye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019.
- Sazyek, Hakan. “Poetika Kavramı ve Yeni Türk Edebiyatında Manzum Poetik Ön Sözler”. *Türk Dili* 577(2000), 10-22.
- Sofî zade Tefvîk. *Eş'âr-ı Tefvîk*. 11 defter. Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar, 06 Mil Yz-A 9962.
- Sofuzâde Mehmet Tefvîk Efendi. *Hulviyyât*. haz. Şerife Ağarı. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2024.
- Sûfîzâde Mehmet Tefvîk. *Hulviyyât*. Kastamonu: Kastamonu Vilâyet Matbaası, 1329.
- Sumer, Necdet. “Poetika Klasik Çağ”, *Şiir ve Şiir Kuramı Üstüne Söylemler*. İstanbul: Düzlem Yayınları, 1996.
- Sünbülzâde Vehbî. *Lutfiyye*, sad. Süreyya Ali Beyzâdeoğlu. İstanbul: Bedir Yayınları, 1994.
- Şeyhülislam Yahya Efendi. *Şeyhülislam Yahya Efendi Divanı*. haz. Hasan Kavruk. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10655,seyhulislamyahyadivanihasankavrukpdf.pdf?0>
- Taşkent, Ayşe. *İbn Sînâ ve Fârâbî'nin Poetikaları Aristoteles'in Poetika'sının İslam Dünyasındaki Yansımaları*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2019.
- Uçar, Şahin. *Varlığın Mânâ ve Mazmunu*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012.
- Üzgör, Tahir. *Türkçe Dîvân Dîbâceleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Yalar, Mehmet. “Arap Edebiyatında Şiir Kavramı Problemi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/1(2002), 103-120.
- Yalsızuçanlar, Sadık. *Al Aşkını Ver Beni - Söyleşiler*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2004.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili (İnceleme-Tenkitli Metin)*. haz. Asım Cüneyd Köksal - Murat Kaya. 6 cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Yılmaz, Dilek. *Sofuzâde Mehmet Tefvîk Efendi Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Dinî Edebiyatla İlgili Şiirleri*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2022.
- Yılmaz, Dilek. “Sofuzâde Mehmet Tefvîk Efendi'nin Hulviyyât Adlı Divanının Dîbâcesinde Şiire Dair Görüşleri”. *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/2(2022), 227-238.
- Yılmaz, Mehmet. *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük)*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2013.